

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL

Majandusteaduskond

Jaagup Tuisk

PEREKONNA MÕJU NOORTE FINANTSKIRJAOSKUSELE

Bakalaureusetöö

Õppekava ärindus, peaeriala ärirahandus

Juhendaja: Kristjan Liivamägi, PhD

Tallinn 2023

Deklareerin, et olen koostanud lõputöö iseseisvalt ja olen viidanud kõikidele selle koostamisel kasutatud teiste autorite töödele, olulistele seisukohtadele ja andmetele ning ei ole esitanud sama tööd varasemalt ainepunktide saamiseks.

Töö pikkuseks on 9010 sõna sissejuhatusest kuni kokkuvõtte lõpuni.

Jaagup Tuisk

(20.12.2023)

SISUKORD

LÜHIKOKKUVÕTE	4
SISSEJUHATUS	5
1. FINANTSKIRJAOSKUS	7
1.1. Finantskirjaoskuse olemus ja tähtsus.....	7
1.2. Noorte finantskirjaoskuse olulisus ning tase Eestis ja mujal maailmas	11
1.3. Perekonna tähtsus noorte finantskirjaoskuse omandamisel.....	15
2. METOODIKA	21
2.1. Andmed ja kirjeldav statistika	21
2.2. Uurimismetoodika ja mudelis kasutatavad tunnused	24
3. TULEMUSED JA JÄRELDUSED	27
3.1. Testitulemused.....	27
3.2. Regressioonanalüüsi tulemused.....	30
3.3. Analüüs, järeldused ja ettepanekud	34
KOKKUVÕTE	39
SUMMARY	41
KASUTATUD ALLIKATE LOETELU	44
LISAD	47
Lisa 1. Regressioonanalüüsis mudelis kasutatavad tunnused.....	47
Lisa 2. Multikollineaarsuse hindamine VIF abil	49
Lisa 3. Lihtlitsents	50

LÜHIKOKKUVÕTE

Uuringu eesmärgiks on hinnata vanemliku mõju rolli noorte finantskirjaoskuse kujunemisel, analüüsides erinevaid mõjufaktoreid nagu vanemlik eeskuju, perekonna suhtlusmustrid, haridustase, suhtumine rahasse ning näiteks ka pere kogemus finantsraskustega, et mõista paremini, kuidas seda teavet saaks tõhusalt kasutada, et toetada noori nende rahatarkuse teekonnal.

Uuringu käigus selgus, et korrelatsioonis teoriga õpivad noored tõepoolest enim rahateemadel oma perekonnalt. Regressioonanalüüsi tulemustel osutus statistiliselt oluliseks perekonna rahateemalise suhtluse mõju noorte finantskirjaoskusele, lisaks mängivad perekonna tunnetuslik majanduslik olukord ja käekäik rolli noore finantskirjaoskuse tasemes ning parema finantsseisuga perekondades on abiturienti finantskirjaoskus kõrgem. Samuti näitasid uuringu tulemused, et enamik abituriente hindas oma finantskirjaoskust keskmisele tasemele, kusjuures mehed hindavad end finantsiliselt pädevamaks kui naised.

Tulemused rõhutavad finantsõpetuse olulisust juba varases eas ning näitavad, et rahaliste väärtuste ja oskuste edasiandmine on pidev protsess, mis areneb koos noore inimese küpsemisega. Sellest tulenevalt peaks autori hinnangul kodus rahateemadel rääkimise ja õpetuste jagamise olulisust perekondadele rohkem rõhutama ning meelde tuletama. Samuti on ilmne, et pole piisav ainult rahast rääkida, vaid vanematel on ka tähtis roll olla eeskujuks ning näidata vastutustundlikku suhtumist rahasse.

Võtmesõnad: Finantskirjaoskus, abiturientid, rahatarkus, perekondlik mõju, finantsharidus, noorte finantskirjaoskus, eestlaste finantskirjaoskus, järjestatud logit mudel.

SISSEJUHATUS

Kaasaegne ühiskond on üha keerukam ja nõuab inimestelt mitmekülgseid oskusi, sealhulgas head finantskirjaoskust. Uuringud näitavad, et täiskasvanuikka jõudvatel noortel on rahalisi raskusi ja nad kipuvad tundma, et neid pole piisavalt õpetatud ja mõõdukalt ette valmistatud täiskasvanueaga kaasnevate rahaliste kohustuste jaoks (LeBaron, 2018). Seega on rahatarkus kriitilise tähtsusega noorte arengus, aidates neil teha teadlikke otsuseid raha haldamise, investeerimise ja säästmise osas ning seeläbi kujundada oma majanduslikku tulevikku. Eriti praegu majandusliku ebakindluse ja pikenenud vanemliku finantsilise sõltuvuse keskel on noorte finantskirjaoskus aktuaalsem kui kunagi varem (Ranta, 2022). Üks oluline tegur, mis mõjutab noorte finantskirjaoskuse kujunemist, on perekondlik mõju.

Perekond omab võtmerolli noorte finantsoskuste arendamisel ja kujundamisel - nende käitumine, suhtumine rahasse, finantsalane õpetus ning nende enda finantskirjaoskus kujundavad noorte arusaama ja suhtumist rahasse. See, kuidas pere suunab ja toetab noori nende finantsalasel teekonnal, võib mõjutada oluliselt nende hilisemat majanduslikku edukust ja finantsilist heaolu. Käesoleva töö kontekstis on uuringu valimiks ainult abiturientid ehk gümnaasiumi viimase astme õpilased, töö käigus viitab autor abiturientidele üldiselt ka kui noortele.

Bakalaureusetöö eesmärgiks on hinnata vanemliku mõju rolli noorte finantskirjaoskuse kujunemisel, et mõista paremini, kuidas seda saaks tõhusalt kasutada, et toetada noori nende rahatarkuse teekonnal. Töö keskendub sellele, kuidas pere finantskäitumine, finantsõpetus ja suhtlus mõjutavad noorte rahalisi teadmisi ning oskusi. Lisaks püüab töö autor eelnevalt nimetatud käigus uurida, kuidas erinevad tegurid, nagu pereliikmete haridustase, elukoht, sotsiaalne taust ja pere finantsiline seisund, võivad mõjutada antud dünaamikat. Uurimistöö raames otsib autor vastuseid küsimustele:

- 1) Kuidas mõjutab pereliikmete haridustase noorte finantskirjaoskust?
- 2) Kuidas mõjutavad perekonna finantsilised raskused ja perekonna jõukus noorte finantskirjaoskuse taset?

- 3) Kuidas mõjutab abiturienti finantskirjaoskust tema perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsteemadel?
- 4) Kuidas mõjutab abiturienti varasem säästmis-, investeerimis- ja töökogemus tema finantskirjaoskust?
- 5) Kust õpivad noored kõige rohkem rahateemade kohta?

Tuginedes töö esimeses osas välja toodud teoreetilistele käsitlustele on autor lisaks uurimisküsimustele püstitanud hüpoteesid:

- Hüpotees 1. Pereliikmete kõrge haridustaseme ja noorte finantskirjaoskuse taseme vahel on oluline seos.
- Hüpotees 2. Perekonna kogemus finantsraskustega mõjutab negatiivselt noorte finantskirjaoskust.
- Hüpotees 3. Perekonna majandusliku olukorra ja noorte finantskirjaoskuse vahel on oluline seos.
- Hüpotees 4. Perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsasjades mõjutab oluliselt noorte finantskirjaoskust.
- Hüpotees 5. Abiturientid õpivad enim rahateemadel oma perekonnalt.

Töö teoreetilisest osast annab autor ülevaate finantskirjaoskuse kontseptsioonist, erinevatest uuringutest finantskirjaoskuse osas, leides seoseid perekondliku mõju ja noorte finantskirjaoskuse ning -harjumuste väljakujunemise vahel. Töö teises osas antakse ülevaade töös kasutatud meetodikast, andmetest, uuringu korraldusest, mudelis kasutatavatest tunnustest ja sisust. Töö kolmas osa keskendub uuringu tulemuste analüüsile ning järeldustele, lisaks ettepanekutele noorte rahatarkuse arendamisel. Andmete kodeerimiseks ja korrastamiseks kasutati programmi Microsoft Excel ning regressioonanalüüs viidi läbi kasutades ökonomeetriapaketti Gretl.

1. FINANTSKIRJAOSKUS

Käesolev peatükk annab ülevaate finantskirjaoskuse olemusest ja olulisusest. Uuritakse seoseid noorte majandusliku heaolu ja nende perekonna finantskäitumise vahel, lisaks perekondliku mõju ja noorte finantskirjaoskuse ning -harjumuste väljakujunemise vahel. Samuti analüüsitakse finantskirjaoskuse taset nii Eestis kui mujal maailmas tehtud uuringute baasil.

1.1. Finantskirjaoskuse olemus ja tähtsus

Finantskirjaoskuse teemal on kirjutatud tohutul hulgal kirjandust, mis illustreerib valdkonna mitmeid probleeme ja kasvavat uurimishuvi viimase 15 aasta jooksul (Aprea, *et al.*, 2016; Huston, 2010; Nicolini, 2019).

Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon defineerib finantskirjaoskust kui oskuste, teadmiste, hoiakute ja käitumiste kogumit, mis on vajalik rahaasjades arukate otsuste tegemiseks ja oma pere majandusliku heaolu tagamiseks (OECD INFE, 2011). Huvi selle interdistsiplinaarse teema osas on kasvanud alates 2008. aasta finantskriisist. See oli Ameerika Ühendriikides alguse saanud laenukriis, mis levis intensiivselt ka ülejäänud maailma, tõmmates teised riigid samuti rahalistesse raskustesse (Barbić, 2018). Pärast globaalset uurimistööd sellel teemal leiti, et finantskriisi põhjustajaks oli suurema kodanikkonna finantskirjaoskuse puudumine (Chlouba, Šimkova, & Nemcova, 2011). Kodanike ebapiisav huvi rahaasjade vastu, pinnapealne finantstoodete ja -teenuste tundmine ning teadmatus aitasid kõik kriisi tekkimisele ja levikule kaasa (Tomčić, 2020).

Finantskirjaoskus ei viita ainult teatud finantsalaste teadmiste ja oskuste omaksvõtmisele, vaid ka õigete seisukohtade ja enesekindluse omandamist seoses finantsiliste väljakutsete ja vastutustundliku finantskäitumisega. Finantsalased teadmised, näiteks võime koostada eelarvet, arusaamine põhilistest finantskontseptsioonidest ja teadmine, kuidas kasutada finantsprodukte ja -teenuseid, nagu näiteks internetipank, on konkreetsete oskused, mis toetavad noorte igapäevaelu. Finantsoskuse arendamine on eriti oluline noortele, kuna nad liiguvad rahalise sõltumatus ja iseseisva elu poole, sageli samal ajal olles ise üleminekufaasis edasisele haridusele ja karjäärile. (Ranta, 2022)

Kiirete muutuste ja pideva arengu kontekstis finantssektoris ja laiemas majanduses on oluline mõista, kas inimesed on varustatud oskuste ja teadmistega, et tõhusalt hakkama saada igapäevaste finantsotsuste keerulises võrgustikus. Selleks, et pakkuda vahendeid paremaks finantsotsuste tegemiseks, tuleb hinnata mitte ainult seda, mida inimesed teavad, vaid ka seda, mida nad peaksid teadma ning seejärel hinnata nende kahe vahelist lõhet. Enamiku finantsotsuste aluseks on fundamentaalsed rahatarkused - need kontseptsioonid on universaalsed ja kehtivad igas kontekstis ja majanduskeskkonnas. Kolm sellist kontseptsiooni on (1) arvutusoskus seoses intressimäära arvutamise ja liitintressiga, (2) inflatsiooni mõistmine ja (3) riskide hajutamise mõistmine. (Lusardi , 2019)

Finantskirjaoskuse esimest hindamist "suure kolmikuga" (eelneva lõigu kolm fundamentaalset rahakontseptsiooni) oli võimalik teha 2004. aastal tänu Lusardi ja Mitchelli poolt Tervise ja Pensioniuuringu (*Health and Retirement Study - HRS*) jaoks kavandatud erimoodulile, mis oli Ameerika Ühendriikide elanikele vanuses 50+ suunatud küsitlus. Hämmastaval kombel näitasid andmed, et ainult pooled vastanutest - kes eeldatavasti olid juba teinud mitmeid suuri finantsotsuseid oma elus - suutsid vastata kahele põhiküsimusele, mis mõõtsid intressimäärade ja inflatsiooni mõistmist (Lusardi & Mitchell, 2009). Vaid üks kolmandik mõistis neid kaht kontseptsiooni ja vastas õigesti ka kolmandale küsimusele, mis mõõtis riskide hajutamise mõistmist. Murettekitav on see, et hiljutised USA uuringud, nagu 2015. aasta Rahvuslik finantsküpse Uuring (*National Financial Capability Study - NFCS*), 2016. aasta Perekonna finantsolukorra uuring (*Survey of Consumer Finances - SCF*) ja 2017. aasta Majapidamise finantsotsuste uuring (*Survey of Household Economics and Financial Decisionmaking - SHED*), näitavad, et finantsalased teadmised on jäänud püsima madalale tasemele. (Lusardi , 2019)

FLat World projekti tulemused, mis hõlmavad andmeid 15 riigist, sealhulgas Šveitsist, rõhutavad hädavajadust finantskirjaoskuse parandamiseks (vt Tabel 1.1). Projekti kaasatud riikide finantskirjaoskus on kriitiliselt madalal tasemel ja keskmine finantskirjaoskuse määr (kõigile kolmele küsimusele õigesti vastajad) jääb umbes 30% juurde. Lisaks vaid umbes 50% vastanutest suudab vastata õigesti kahele finantskirjaoskuse küsimusele intressimäära ja inflatsiooni kohta. Märkimisväärne on see, et enamik FLat World projekti kaasatud riike omavad arenenud finantsturge, mis veelgi rõhutab finantskirjaoskuse puudujääki. Tõsiasi on, et finantskirjaoskuse tasemed on riikide vahel sarnased, hoolimata majandusarengu erinevatest tasemetest. See näitab, et finantsalase teadmise osas on maailm tõepoolest ühtlane - see tähendab,

et sissetulekutasemed või keerukate finantstoodete laialdane kasutus ei taga iseenesest finantskirjaoskuse suuremat esinemissagedust. (Lusardi, 2019)

Tabel 1.1. FLat World projekti tulemused (15 riiki)

Autorid	Riik	Andmete kogumise aasta	Intressimäära osas õigesti vastanute %	Inflatsiooni osas õigesti vastanute %	Riskide hajutamise osas õigesti vastanute %	Kõigile 3 küsimusele õigesti vastanute %	Vähemalt ühe „ei tea“ vastuse valinute %	Valimi maht
Lusardi ja Mitcehl	USA	2009	64,9	64,3	51,8	30,2	42,4	1488
Van Rooij, Lusardi ja Alessie	Holland	2010	84,8	76,9	51,9	44,8	37,6	1665
Bucher-Koenen ja Lusardi	Saksamaa	2009	82,4	78,4	61,8	53,2	37,0	1059
Sekita	Jaapan	2010	70,5	58,8	39,5	27,0	61,5	5268
Agnew, Bateman ja Thorp	Austraalia	2012	83,1	69,3	54,7	42,7	41,3	1024
Crossan, Feslier ja Hurnard	Uus-Meremaa	2009	86,0	81,0	49,0	24,0	7,0	850
Brown ja Graf	Šveits	2011	79,3	78,4	73,5	50,1	16,9	1500
Fornero ja Monticone	Itaalia	2007	40,0	59,3	52,2	24,9	44,9	3992
Almenberg ja Säv-Söderbergh	Rootsi	2010	35,2	59,5	68,4	21,4	34,7	1302
Arrondel, Debbich ja Savignac	Prantsusmaa	2011	48,0	61,2	66,8	30,9	33,4	3616
Klapper ja Panos	Venemaa	2009	36,3	50,8	12,8	3,7	53,7	1366
Beckmann	Rumeenia	2011	41,3	31,8	14,7	3,8	75,5	1030
Moure	Tšiili	2009	47,4	17,7	40,6	7,7	53,1	14463
Boisclair, Lusardi ja Michaud	Kanada	2012	77,9	66,18	9,36	42,5	37,23	6805
Kalmi ja Ruuskanen	Soome	2014	58,1	76,5	65,8	35,6	14	1477

Allikas: Lusardi (2019)

Neid järeldusi toetavad ka mitmed teised uuringud. Näiteks 2014. aasta Standard & Poor'i globaalne finantskirjaoskuse uuring näitab, et üle maailma teavad inimesed kõige vähem riskist ja riskide hajutamisest (Klapper et al., 2015). Austrias, Saksamaal ja Šveitsis, mis on

finantstadmiste poolest kolm edukamat riiki, suudab vähem kui 20% vastanutest vastata kolmele riski ja riskide hajutamise seotud küsimusele (Allianz, 2017). Kokkuvõtvalt on finantskirjaoskus kogu maailmas madal ning kõrgem rahvuslik sissetulek ei tähenda automaatselt finantskirjaoskuse kõrgemat taset elanikkonna seas (Lusardi A. , 2019).

Üha rohkem on populaarsust kogunud finantsintrumendid, sealhulgas alternatiivsed finantsteenused nagu kiirlaenu ja pandimajad, mis nõuavad väga kõrgeid intressimäärasid. Samal ajal vastutavad inimesed järjest enam isikliku rahaplaneerimise ning oma ressursside investeerimise ja kulutamise eest kogu elu vältel. Täheldatud on muutusi mitte ainult majapidamiste varade, vaid ka kohustuste kasvus. Näiteks kannavad ameeriklased pensionieale lähenedes palju suuremat võlakoormust kui varasemad põlvkonnad (Lusardi *et al.*, 2018). Üldiselt teevad inimesed oma elu jooksul oluliselt rohkem finantsotsuseid, elavad kauem ning saavad järkjärgult juurdepääsu erinevatele uutele finantsteenustele. Need trendid, koos madala finantskirjaoskusega kogu maailmas, viitavad sellele, et finantsalast teadlikkust tuleks tõsta. (Lusardi A. , 2019)

Parema finantskirjaoskuse seost suurema jõukusega saab põhjendada mitmeti. Mitmed uuringud on näidanud, et need, kellel on kõrgem finantskirjaoskus, on tõenäolisemalt oma pensionipõlve adekvaatsemalt rahaliselt planeerinud. Ilmselt seetõttu, et nad mõistavad intressi kumuleerumise jõudu paremini ja suudavad paremini kalkulatsioone teha. Finantskirjaoskus on samuti seotud suurema tootlusega investeringutelt ja investeerimisega keerukamatesse varadesse, nagu aktsiad, mis tavaliselt pakuvad ka kõrgemaid tootlusi. (Lusardi A. , 2019)

Mitmed uuringud on dokumenteerinud ebamõistliku laenukasutuse ja madala finantskirjaoskuse seost. Moore (2003) leidis, et madalama finantskirjaoskusega inividid on tõenäolisemalt ka kallimate ja suuremate laenudega. Lusardi ja Tufano (2015) järeldasid, et vähem rahateadlikud inimesed kandsid kõrgeid tehingukuluseid, maksid kõrgemaid tasusid ja kasutasid kalleid laenamisi. Nende uuringus tunnistasid vähem teadlikud ka liigest võlakoormusest ja võimetusest oma võlgasid hinnata. Sarnaselt leidis Mottola (2013), et need, kellel on madal finantskirjaoskus, on rohkem tõenäolisemad olema seotud ka kulukate krediitkaardi võlgadega.

OECD ehk Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsiooni poolt läbiviidud uuringus aastal 2020 selgus, et ligikaudselt pooled täiskasvanud Euroopa Liidus ei oma piisavat arusaama põhilistest finantssüsteemidest ja -kontseptsioonidest (OECD, 2020). Seda kinnitab ka Alliansi

poolt läbiviidud finantskirjaoskuse uuring, kust selgus, et ainult 30% eurooplastest on võimelised vastama küsimustele, mis puudutasid põhilisi finantskontseptsioone nagu inflatsioon, riskide hajutamine või intressid. Selline finantskirjaoskuse puudujääk mõjutab naisi veelgi enam, põhjustades selles küsimuses 16% suuruse lõhe võrreldes meestega. (Allianz & Euler Hermes, 2020)

Ülemaailmse Covid-19 pandeemia ajal on eraisiku rahandus- ja finantskirjaoskus eriti esiplaanile kerkinud - aastal 2021 tõstis Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsioon (OECD) esile oma globaalse rahanädala kampaania loosungi "Hoolitse enda ja oma raha eest" (OECD, 2021). Oma raha eest hoolitsemise ja finantsolukorra kindlustamise vajadust on tõepoolest rõhutatud just ebakindlatel aegadel. Noori peetakse sageli üheks haavatavamaks rühmaks ühiskondlike kriiside ajal. Ajalooliselt on teada, et noored, kes on värskelt täiskasvanuikka jõudnud, moodustavad suure riskirühma ja on eriti vastuvõtlikud majanduskriiside mõjudele. Stress madala sissetuleku, sissetuleku kaotuse, ebastabiilse tööhõive ja suurte võlgade pärast võib tekitada ka mentaalseid raskusi ebakindla tuleviku ees. (Ranta, 2022)

Pandeemia mõju noortele inimestele üle maailma on olnud nii raske kui ka ebaproportsionaalne. Eurofound-i raporti (2021) kohaselt mõjutas pandeemia just noori inimesi kõige rängemalt, peamiselt töö kaotuse tõttu, kus peaaegu pool (43%) nendest töötutest või mitteaktiivsetest noortest leidis, et neil oli raskusi ots-otsaga välja tulemisega. Noored, kes on alustamas oma karjääri, võivad silmitsi seista töötuse, koondamiste ja ebastabiilsete ning ajutiste töölepingutega. Samasugune segadus, millega kõik noored üleminekul täiskasvanuikka tegelevad, on eriti kriitiline praeguse finantsliku ebakindluse tõttu, kuigi lõplikud mõjud ilmnevad lähitulevikus ja pikemas perspektiivis. (Ranta, 2022)

1.2. Noorte finantskirjaoskuse olulisus ning tase Eestis ja mujal maailmas

Igal inimesel on võimalus elu jooksul teadmisi omandada, alates vanemlikust kasvatuses, formaalsest ja kohustuslikust haridusest kuni mitteformaalse hariduseni (Ribić & Pleša Puljić, 2018). Seetõttu on vajalik välja selgitada, kuidas haridus saab soodustada edukat finantsõpet ning seeläbi tõsta finantskirjaoskuse taset. Kuigi seda teemat pole liialt uuritud, on tänapäeval üldine arusaam, et neid oskusi ja teadmisi saab omandada igapäevaelu käigus lapsepõlves ja noorukieas.

Barbić (2018) väidab, et põhjused, mis näitavad noorte kõrgema kvaliteediga finantsõpetuse vajalikkust, on järgmised (Barbić, 2018):

- Noored omandavad oskusi ja teadmisi kergemini võrreldes vanema elanikkonnaga
- Nooremad lapsed muutuvad tarbijateks ja mõjutavad seeläbi perekonna kulutusi
- Lapsed ja noorukid on oluline sihtgrupp turundusreklaamile
- Vanemad keskkooliõpilased peaksid oskama kaaluda hariduse jätkamise rahalisi aspekte
- Noored teevad üha enam rahalisi otsuseid, mis võivad mõjutada nende heaolu
- Kõik tulevased õpilased ja tudengid on tulevikus tarbijad, kellel on vaja finantsõpet, et aidata neil teha häid rahalisi otsuseid
- Kui head harjumused, käitumine ja hoiakud omandatakse lapse- või noorukieas, on vähem tõenäoline, et hiljem satutakse rahalistesse raskustesse ning samas on neil suurem tõenäosus saavutada tulevikus rahalist heaolu

Nende hüpoteeside valguses on tänapäeval muutunud hädavajalikuks õpetada lastele ja noortele raha- ja varahaldamist juba varasest east alates, kuna seeläbi väheneb risk rahalistesse raskustesse sattuda. Ulatuslik üliõpilaste uuring, mille viisid läbi Chen ja Volpe (1998), kinnitab, et õige finantsotsuse teevad need õpilased, kellel on kõrgem finantsalane teadlikkus. Seda hüpoteesi kinnitas Peng *et al.* (2007), osutades, et läbitud finantskursustel on positiivne mõju üliõpilaste finantsalastele teadmistele, kuid mitte põhikooli õpilastele. See uuring leidis, et ülikooliõpilased on finantskirjaoskuse õpetamiseks parem sihtrühm, kuna nad on teadlikumad isiklikust vastutusest seoses rahandusega võrreldes keskkooli õpilastega.

Eestis aastal 2023 läbi viidud rahatarkuse uuringus tuuakse välja, et 18-19-aastased on huvipakkuv segment, kes on iseseisvasse ellu astumas ning nende finantskirjaoskus on ühtepidi alles kasvamas, kuid teisalt väga oluline ka hetkes, et arukalt oma rahalisi otsuseid teha. Eesti näitel on 18-19-aastased oma finantskirjaoskuse taseme suhtes andnud madalama hinnangu kui keskmine Eesti elanik - Eesti elanikest veidi üle viiendiku (22%) hindavad oma finantskirjaoskuse taset väga või üpris kõrgeks, mis on suurem osakaal kui 2019. aasta uuringus (17%). Samas on ka nende osakaal, kes hindavad oma finantskirjaoskust väga või üpris madalaks suurem, kui eelnevas uuringulaines – tõus on olnud 20%-lt 26%-le. 20-29-aastased noored hindavad oma finantskirjaoskust kõige positiivsemalt, ehk väga või pigem kõrgeks. See näitab, et kahekümnendates olevad inimesed on

just see vanusegrupp, kes hakkab oma finantskirjaoskust arendama ning iseseisvumisega kaasnevad ka esmased kogemused rahanduse maailmas. (Kantar Emor, 2023)

Uuring näitab ka seda, et koolidest ei ole täiskasvanud vajalikke teadmisi majanduse osas saanud – tulemustest tuleb välja, et vastajad nendivad, et rahaasjade planeerimisest koolis väga ei räägita, nii on vastanud 62%. Tulemused on isegi osaliselt negatiivsemad kui aastal 2019, kui sama osakaal oli 56%. Samas on tähtis esile tuua, et 18-19-aastaste hulgas on enim neid, kes on vastanud, et koolis on rahaasjade planeerimisest räägitud – lausa 18% ütlevad, et seda on tehtud põhjalikult ning 45% kinnitavad, et sellest on räägitud veidi. 18-19-aastaste jaoks on kõige keerulisem teema pensionisambad, lisaks on segasteks teemadeks neile veel investeerimisvõimalused, ettevõtlusega alustamine ja tulude maksustamine. (Kantar Emor, 2023)

Uuringust tuli veel välja, et mida noorem vanuserühm, seda suurem osakaal kasutab rahajuhtimise vahendeid - 18-29-aastased noored kasutavad teistest vanuserühmadest oluliselt enam pangarakendusi või muid rahajuhtimise vahendeid ning vanemad sihtrühmad on sagedamini püsimaksete kasutajad. Lisaks sai kinnitust, et noorte seas on enam neid, kelle rahaasjade eest vastutab keegi teine – eeldatavalt veel noore lapsevanem(ad). Enda või oma leibkonna rahaasju planeeritakse eelkõige tulude ja kulude planeerimise kaudu – nõnda teeb 56% Eesti peredest. Osakaal on suurem kui aastal 2019 (+13%). (Kantar Emor, 2023)

29% 18-19-aastastest planeerivad oma tulusid ja kulusid. See on sarnane 2019 tulemusega (27%), kuid on oluliselt madalam elanikkonna üldisest tulemusest. 20-29-aastased noored on noorimast sihtrühmast aktiivsemad tulude ja kulude planeerijad ja kulutuste üle arvestuse pidajad. On näha, et vanuserühmade vahel on suur muutus ning noored täiskasvanud on aktiivsemad eelarvestajad. (Kantar Emor, 2023)

Viimase kümnendi jooksul on PISA uuringu põhjal nähtud, et Eesti noored on silma paistnud finantskirjaoskuse poolest, saavutades 2012. aastal maailmas kolmanda ja 2018. aastal esimese koha (Riitsalu, 2014; Riitsalu, 2020). Kuigi Eesti on PISA finantskirjaoskuse pingereas esikohal, ei tähenda see automaatselt, et noorte finantshariduse arendamise nimel ei tuleks jätkuvalt pingutada (Riitsalu, 2020). 2015. aastal läbi viidud uuring Eesti noorte seas (Saar Poll, 2015), kes osalesid 2012. aasta PISA testis, näitas, et ligi pooled vastanutest ei olnud viimase aasta jooksul raha säästnud. Samuti selgus 2019. aasta uuringust (Turu-uuringute AS, 2019), et 21% 18-19-

aastastest noortest suhtub finantsteemadesse ükskõikselt ning vaid 27% teeb plaane oma kulude ja tulude osas.

Huvitav leid 2023 rahatarkuse uuringust oli veel see, et suurim osakaal säästjate hulgas on 18-29-aastastel noortel. Mida vanem vanuserühm, seda väiksem osakaal säästmisel. Samas kaks-kolmandikku 18-19-aastastest noortest hoiab sularaha säästmismeetodina kodus või rahakotis. See näitab, et noorte säästmine võib olla pigem väikeses mahus, näiteks mõnel tähtpäeval kingitud raha kõrvalepanemine või rahakassa kasutamine, eriti kuna noored on muidu aktiivsed digitaalsete vahendite kasutajad. Seejuures kasutab suur osa noori ka säästu- või kogumiskontot, viiendik (19%) on ka neid 18-19-aastaseid noori, kes investeerivad aktsiatesse või osakutesse. Ka haridus on määrav – 80% kõrgharidusega inimestest on viimase 12 kuu jooksul mingisugusel viisil raha säästnud, kuid keskariduse või madalama haridustasemega inimeste seas on see osakaal 71% ehk veidi alla kogu vastajate keskmise tulemuse (Kantar Emor, 2023)

18-19-aastaste kõige olulisemaks eesmärgiks rahaasjus on reisimine ja hobid (60%), kuid juba 20-29-aastaste grupis on fookus kaldunud eluaseme või muu kinnisvara ostmisele (46%). Noortel puudub pensioniplaan sagedamini kui Eesti elanikel keskmiselt - 18-19-aastastest 37% ning 20-29-aastastest 22% nendib, et neil ei ole pensioniplaani. Teisalt on nende 20-29-aastaste seas, kellel pensioniplaan on, kindlustunne parem kui kõikide vastajate puhul keskmiselt. (Kantar Emor, 2023)

Murettekitav on see, et 41% Eesti elanikest on viimase 12 kuu jooksul kogenud olukorda, kus sissetulekud ei kata kõiki kulutusi. See on 10% suurem 2019. aasta tulemustest, mis viitab sellele, et toimetulek on muutunud keerulisemaks. Viimati oli osakaal niivõrd suur 2010. aastal. Tänavust tulemust on kindlasti mõjutanud nii viimase aasta jooksul toimunud energiakriis kui ka sellele järgnenud inflatsioon. Kuigi sissetulekud tõusevad aastast-aastasse, ei jõua need hetkel suurele inflatsioonile järele ning tavapäraste kulutustega ei ole võimalik samamoodi toime tulla kui varasemalt. Kulude katmiseks kasutatakse eelkõige säästetud raha või vähendatakse kulutusi /lükatakse need edasi. Noored, ehk 18-29-aastased, paluvad sageli abi ka perelt/sõpradelt/kogukonnalt, kuid tõenäoliselt kasutatakse siin eelkõige siiski vanemate abi. (Kantar Emor, 2023) Sellest tuletas autor ka hüpoteesi, et noored õpivad enim rahateemadel oma perekonnalt.

Noored võitlevad samuti võlgadega, eriti õppelaenudega (Lusardi A. , 2019). Lusardi, de Bassa Scheresberg ja Oggero (2016) andmetel teavad noored vähe oma õppelaenudest ning paljud neist

ei proovigi arvutada maksete summasid, mis hiljem nende laenudega seotud. Küsides neilt, mida nad teeksid, kui neile antaks võimalus oma õppelaenudega seotud otsuseid uuesti läbi vaadata, vastasid umbes pooled, et nad teeksid erineva otsuse (Lusardi A. , 2019).

Finantskirjaoskus on madal ka USA noorte hulgas – Ameerikas suudab vähem kui 30% vastanutest õigesti vastata kolmele põhiküsimusele (seotud liitintressi, riskide hajutamise ja inflatsiooniga) enne 40-aastaseks saamist, kuigi paljud olulised rahalised otsused tehakse enne seda vanust. Sarnaselt suudab Šveitsis vaid 45% vastanutest, kes on 35-aastased või nooremad, õigesti vastata nendele kolmele põhiküsimusele. (Lusardi A. , 2019)

USA uuringud näitavad, et kuigi enamus õpilasi ei tea rahanduse põhialuseid, kuidas teenida, kulutada, säästa ja investeerida (Avard, Manton, English, & Walker, 2005), omab umbes 80% USA 18-20-aastastest noortest krediitkaarte (Clarke, Heaton, Israelsen, & Egget, 2005). Üldiselt puuduvad põhilised rahalised oskused enamusel keskkooli lõpetajatel. Enamus keskkooli lõpetajaid ei ole valmis arutama rahalisi küsimusi, sealhulgas raha, finantsvalikuid ega isegi tuleviku planeerimist (Johnson & Sherraden, 2007). See finantskirjaoskuse puudumine takistab inimestel teadlike finantsotsuste tegemist ning kujutab endast olulist sotsiaalset probleemi, mida tuleb uurida (Calamato, 2010).

Riitsalu (2020) soovitab, et tulevikus tuleks erilist tähelepanu pöörata raha kasvatamisega seotud teemadele, eriti investeerimisriskide hajutamise ja liitintressi olemuse selgitamisele. PISA 2018. aasta uuringu kohaselt tunnistasid vaid vähesed õpilased, et neid teemasid olid nad koolis puudutanud (*Ibid.*).

1.3. Perekonna tähtsus noorte finantskirjaoskuse omandamisel

Noorte seas läbiviidud uuringud näitavad, et üheks olulisemaks kanaliks, mille kaudu noored finantsalaseid teadmisi omandavad, on nende perekond. Eriti need, kelle emad olid kõrgharidusega või kelle pered omavad aktsiaid või säästavad regulaarselt, olid finantskirjaoskuse poolest paremad, eriti keerukamate finantsalaste kontseptsioonide, näiteks riskide hajutamise osas (Lusardi *et al.*, 2010). Ka 2012 ja 2015 PISA testide tulemused kinnitavad, et perekond on võtmefaktoriks laste finantskirjaoskuse omandamisel.

Tulemused ja analüüs näitavad selget seost gümnaasiumiõpilaste finantskirjaoskuse ning nende perekonna finantsolukorra vahel. Nimelt on leitud, et noored, kelle vanemad on kõrgema haridusega (Tennyson & Nguyen, 2001), kõrgema sissetulekuga (Ergün, 2018; Mandell, Financial literacy of high school students, 2008) või on tegelenud näiteks säästmise ja investeerimisega (Lusardi *et al.*, 2010), on tõenäoliselt ka parema finantskirjaoskusega. Siit tuletas autor ka hüpoteesi, et pereliikmete kõrge haridustaseme ja noorte finantskirjaoskuse taseme vahel on oluline seos. Just need faktid viivad erinevuste tekkimiseni gümnaasiumiõpilaste finantskirjaoskuses. Kuid see olukord on teoorias ennetatav, pannes uusi kooliaineid ja finantsõpet õppekavadesse, et pakkuda õpilastele võrdseid võimalusi finantsalase teadmise omandamiseks, kui neil pole võimalust seda kodus hankida (OECD, 2012).

On palju arutletud, et parem koostöö vanemate ja kooli vahel võib aidata lahendada noorte finantskirjaoskuse probleemi ja sellele positiivselt kaasa aidata (Lusardi *et al.*, 2010; Riitsalu, 2014; Van Campenhout, 2015). Näiteks võiks vanemate kaasamine finantsteemalistesse õppeainetesse soodustada nii kodustel finantsteemadel arutlemist (Lusardi *et al.*, 2010; Riitsalu, 2014), noorte osalemist finantsotsustes (Shim *et al.*, 2010) kui ka tegelikult mõjutada vanemate finantskirjaoskuse taset (Lusardi *et al.*, 2010; Riitsalu, 2014), aidates neil paremini suunata oma lapsi. Kahjuks on siiski märgata, et vanemate osalus finantsõppes on üldiselt tagasihoidlik (Van Campenhout, 2015).

Kuigi lapsi kujundavad mitmed välised faktorid, nagu eakaaslased, sotsiaalmeedia ja internet, on laste finantsilise edukuse juures kõige olulisem ja mõjukam faktor ikkagi perekond ning vanemad, kelle keskel ta üles kasvab (Kemnitz, 2015). Lusardi *et al.* (2010) nõustub sellega, rõhutades, et põhilisi finantsmõisteid, rahalisi otsuseid ja vastutustundlikku rahahaldamist omandatakse peamiselt ikkagi perekonnas. Samas näitavad uuringud, et enamuse „noortest“ täiskasvanutest ei ole kunagi oma vanematega rahaasjadest rääkinud, pigem on nad seda õppinud oma vanemate majandusalaseid vestlusi ja otsuseid jälgides ja jäljendades (Britt, 2016).

Vanemate roll noorte finantskirjaoskuse kujundamisel tuli samuti esile 2018. aasta PISA uuringutest - üllatuslikult selgus, et madalama punktisummaga õpilased on eelkõige peredest, kus räägitakse rahaasjadest sagedamini. Samas olid nende õpilaste tulemused, kes vanematega üldse rahaasjadest ei rääkinud, oluliselt madalamad võrreldes nendega, kes seda tegid (Riitsalu, 2020). Eesti puhul näidati, et vanematega seotuse indeksi keskmine väärtus oli madalam kui OECD keskmine, mis tähendab, et Eestis vanemad ei panusta piisavalt oma laste rahatarkuse arendamisse

ega kaasa neid piisavalt rahateemasid puudutavates aruteludes (Riitsalu, (Van Rooij, Lusardi, & Alessie, 449-470). Ja testi sooritajad, kes oma perekonna finantskirjaoskusest midagi ei teadnud, saavutasid finantskirjaoskuse testis kehvemaid tulemusi.

Lisaks näitavad varasemad uuringud, et lõhe finantsilise sõltuvuse ja finantsilise iseseisvumise vahel kasvab üha rohkem (LeBaron A. B., 2018). Kui üldiselt eeldatakse täiskasvanuikka jõudnud noortelt, et nad saavad enamikes valdkondades iseseisvateks, on näha, et viivitatakse vajalike finantsoskuste ja -teadmiste õppimisega, sealhulgas viivitatakse finantsiliselt iseseisvumisega (Campenhout, 2015). Perekond täidab finantsilise õpetaja rolli üldiselt kuni täiskasvanueani, kuigi järk-järgult kasvab sõprade, eakaaslaste ja partnerite, samuti hariduse ja meedia roll (Ranta, 2022).

Selleks, et noori ette valmistada iseseisvumiseks, on ülioluline, et võimalikult varajases eas oleks noored majanduslikult kompetentsed, sest finantspädevuse puudumist seostatakse mitmete isiklike, perekondlike ja ühiskondlike probleemidega, näiteks nagu pankrot, võlad, finantskriis ja lahutus (LeBaron, 2018; Thorson, 2014; Romo, 2014). Finantsilist pinget seostatakse ka suurema depressiooni ja muude vaimse tervise riskidega. Samuti seostatakse finantspädevuse puudumist lõpetamata kolledžiga (Serido J. , 2010). Lisaks on uuringutest leitud, et lapsed, kes mäletavad oma vanemaid sageli raha pärast tülitsemas, on tõenäolisemad krediitkaardivõlglast oma hilisemas elus (Britt, 2016).

Rahatarkuse õpetamine on kasulik ja omab pikemaajalisi mõjusid, kui seda viiakse läbi järjepidevalt lapse igas arenguetapis, mitte üksiku kursuse või ainekavana koolis lühikese perioodi jooksul (Pavlin-Bernardić, 2015). Iga uus lapse arenguperiood seab ka uue väljakutse, kuidas rahatarkuse õpetamisele kõige efektiivsemalt läheneda. Lastel on näiteks sageli erinevad väärtarusaamad, näiteks (Pavlin-Bernardić, 2015):

- „mündid on väärtuslikumad kui sularaha, kuna need on raskemad“
- „sularaha saab sularahaautomaadist võtta piiramatult ja see ei sõltu palgast“
- „raha kasutatakse ainult kindlate asjade ostmiseks poest ja mitte näiteks arvete maksmiseks“

Need väärtarusaamad näitavad, kui vajalik on vanematel/perekonnal sekkuda ja oma lapsi rahateemadel harida. Romo ja Vangelisti uuring (2014) näitab, et ainult 35% 8 kuni 17-aastaste

laste vanematest räägivad oma lastega avatult rahast ja perekonna finantsolukorrast ning 33% vanematest ei soovi jagada palga- ega laenuteavet oma lastega, ehkki see oleks nende silmaringi ning finantskirjaoskuse jaoks kindlasti kasulik. Siit tuletas autor ka ühe töö hüpoteesidest, et perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsasjades mõjutab oluliselt noorte finantskirjaoskust.

Pavlin-Bernardić (2015) juhib tähelepanu sellele, et keskkooliõpilased õpivad kõige rohkem vanemate jäljendamise teel. Üks uuring leidis, et õpilased, kelle vanemad kasutasid krediitkaarte regulaarselt, suhtusid krediiti positiivselt võrreldes nendega, kelle vanemad kasutasid krediitkaarte vähem. (Joo, Grable, & Bagwell, 2003) Lisaks leidsid teadlased, et noorukid, kelle vanemad rõhutasid säästmist, eelarvestamist ja muid rahahalduse strateegiaid, olid vähem tõenäolisemad hasartmängudes osalema. Teisalt ilmnes tendents, et hasartmängudes osalevad noorukid omasid vanemaid, kes olid ise hasartmängijad (Delfabbro & Thrupp, 2003). Seetõttu on ilmne, et pole piisav ainult rahast rääkida, vaid vanematel on ka tähtis roll olla eeskujuks ning näidata vastutustundlikku suhtumist rahasse. Samuti ei tohiks vanemad raha puudutavaid reegleid autoritaarselt kehtestada, vaid nende osas tuleks kokku leppida lapsega koos ja suuremate rahaliste otsuste tegemisel peaksid olema ka noored kaasatud. Väga oluline on perekonnal julgustada keskkooliõpilaste finantsiseseisvumist ja seeläbi arendada nende vastutustunnet, eriti kuna vanemad on tihtipeale need, kes oma laste rahalise sõltuvuse ja mittepädevuse kinni maksavad – sõna otses mõttes (Tang, 2017; Serido, 2010).

Noorte finantskirjaoskuse taseme tõstmiseks saab perekond teha näiteks järgnevat (Pavlin-Bernardić, 2015):

- Kaasata noor ühisesse perekonna eelarve koostamisse, näiteks riiete ostmiseks, puhkuse maksmiseks, auto, mööbli jms ostmiseks.
- Kui vanematel on laen, on vajalik lapsele selgitada kõike tagasimaksete, intressimäärade ja laenulepingu tingimuste kohta.
- Selgitada lapsele maksude olemust tema palga näitel ja näidata, milline protsent palgast läheb maksudeks.
- Kui vanematel on kindlustus (näiteks auto kindlustus), on vajalik selgitada selle eesmärki ja kui palju selle jaoks raha eraldatakse.

- Lapsega koos arutada ja kokku leppida teatud summa taskuraha või säästmise osas, mida ta võib kulutada ilma vanemate sekkumiseta (näiteks enda valitud riiete). Oluline on teada, et taskuraha summa sõltub lapse eest ja vanemlikust võimekusest. Reeglina peaks lasteaias taskuraha olema sümboolne kogus, nooremas koolieas peaks see katma snäkkide kulud võimalusega jätta väike summa säästmiseks, hiljem tuleks taskuraha suurendada, et laps saaks midagi säästa mänguasjade, riiete või muu jaoks. Keskkoolis peaks taskuraha olema piisav, et katta snäkid, juhuslikud kohtumised sõpradega, riietusega seotud kulud, kuid ka jätta väike summa säästmiseks. Lapsele liiga suure taskuraha andmine on kahjulik, ning on kasulik rääkida teiste laste vanematega, et teada saada, kui suur taskuraha nende sõpradel on. Sellisel moel julgustatakse prioriteetide seadmist ja vastutustundlikku suhtumist rahasse.

Gloбалsete muutuste ja ebakindluse ajal peavad noored hakkama saama keeruliste eraisiku rahanduse väljakutsetega. Paljudes Euroopa riikides seisavad finantsiliselt haavatavad noored silmitsi kasvava võlakoormuse, intresside ja vaesusega (Ranta, 2022). Hoolimata noorte finantsvõimekuse loomulikust arengust üleminekul täiskasvanuikka, rõhutavad uuringud perekonna ja koduse keskkonna mõju noorte finantskirjaoskuse väljaarenemisel (LeBaron & Kelley, 2021; Serido & Deenanath, 2016).

Noorte üleminek finantsilisele iseseisvumisele ei ole sageli lihtne ega kiire *on/off*-lülitus vanemate rahakotilt iseseisva elu peale. Noored võivad olla emotsionaalselt ja rahaliselt seotud oma vanematega veel pikka aega. Vanemad saavad oma lapsi sellel üleminekul mitmel viisil ja erineval määral toetada, sealhulgas ka kaudselt ehk mitte rahaliselt. See võib sageli just aidata noortel saavutada rahaline iseseisvus valutumalt. Noores eas omandatud finantsoskused kestavad ja aitavad sageli ka hilisemas elus ning kui sobivad finantsoskused on igapäevasesse finantskäitumisse sisse kodeeritud, muutuvad need rutiiniks ja toetavad seeläbi terviklikku finantskäitumist ja rahalist heaolu. Siiski võib perekonna suurenenud finantsabi ülemineku noorele keerulisemaks teha. Samuti on suur erinevus selles, kuidas erinevad pered on võimelised oma lapsi rahaliselt toetama ja õpetama vajalikke finantsoskusi. Perekonnal võivad lihtsalt puududa vajalikud oskused ja teadmised oma lastele rahatarkuse õpetamiseks ning seeläbi võivad tekkida ka lõhed samavanuste noorte finantskirjaoskuses. (Ranta, 2022)

Perekonna rahalised probleemid, mida laps kodukeskkonnas kogeb, võivad samuti mõjutada nooruki suhteid, arvestades noorte inimeste sotsiaalset survet tarbimise osas (Ranta, 2022). Van Rooij jt (2011) on aga leidnud, et noored, kelle pere rahateadmised on madalad või kelle pere on kokku puutunud finantsliste raskustega, on hoopis suure tõenäosusega kõrge finantskirjaoskusega. Vastupidiselt on leitud seos, et noored, kelle pere sissetulek ja finantsiline seisund on parem, on üldiselt finantskirjaoskuslikumad (Mandell, Financial literacy of high school students, 2008). Selle vastuolu välja selgitamiseks Eesti kontekstis püstitas autor töö hüpoteesid, et perekonna kogemus finantsraskustega mõjutab negatiivselt noorte finantskirjaoskust ning et perekonna majandusliku olukorra ja noorte finantskirjaoskuse vahel on oluline seos.

2. METOODIKA

Käesolevas peatükis antakse ülevaade töös kasutatud metoodikast, andmetest, uuringu korraldusest ning tutvustatakse mudelis kasutatavaid tunnuseid ja mudeli sisu.

2.1. Andmed ja kirjeldav statistika

Perekonna mõju noorte finantskirjaoskusele uurimiseks ja andmete kogumiseks viis autor läbi ankeetküsitluse Google Forms'i keskkonnas, mis saadeti üle Eesti 130 gümnaasiumisse. Enne laialisaatmist katsetas autor küsimustikku ka 8-liikmelise testgrupi peal, kelle tagasiside põhjal viidi sisse vajalikud muudatused, et küsimustik oleks üheti mõistetav ja arusaadav igale vastajale.

Küsimustik (kättesaadav elektroonilistes lisades) koosnes 23 küsimusest, milles uuriti demograafilisi tegureid ja tausta, noorte enesekindlust enda finantskirjaoskuse osas, raha teenimise allikaid, kust nad rahateemadel õpivad. Lisaks vastasid abiturientid oma perekonna tausta, finantsilise käekäigu ning avatuse kohta. Antud uuringu sihtrühmaks olid koolide abiturientid üle Eesti ning autori jaoks oli oluline koguda vastuseid nii maa- kui linnapiirkondadest, mistõttu saadeti küsimustik gümnaasiumitesse hõlmates kõiki maakondi. Vastavate noorteni jõudis antud küsimustik koostöös koolide juhtkondade ja majandusõppejõududega, kellega autor võttis ühendust meilitsi.

Küsitlus viidi läbi perioodil 24.10.2023-16.11.2023, mille vältel koguti kokku 454 vastust. Vastuseid, mida polnud võimalik analüüsida, oli 7 ning pärast ebasobivate vastuste elimineerimist jäi lõplikusse valimisse 438 vastust.

Usaldusväärsete tulemuste leidmiseks toimus autori hinnangul valitud andmekogumismeetod hästi, soodustades representatiivse valimi moodustamist. Valitud andmekogumismeetod andis autorile võimaluse jõuda lühikese ajaperioodi vältel võimalikult paljude Eesti abiturientideni, pakkudes koolidele valikuvabadust noortele küsimustiku edastamise osas nii ajaliselt kui asukoha poolest.

Alljärgnevas tabelis on esile toodud mudelis kasutatavate kvalitatiivsete (vt Tabel 2) tunnuste kirjeldav statistika.

Tabel 2. Mudelis kasutatavate kvalitatiiivsete tunnuste kirjeldav statistika

Tunnus	Abiturientide arv	Osakaal
Sugu		
Naine	285	65,07%
Mees	153	34,93%
Piirkond		
Põhja-Eesti	200	45,66%
Kesk-Eesti	56	12,79%
Kirde-Eesti	41	9,36%
Lääne-Eesti	40	9,13%
Lõuna-Eesti	101	23,06%
Ametlik töökogemus		
On olemas	308	70,32%
Puudub	130	29,68%
Isiklik tulu teenimise kogemus		
On olemas	387	88,36%
Puudub	51	11,64%
Säästmis- või investeerimiskogemus viimase 12 kuu jooksul		0,00%
On olemas	334	76,26%
Puudub	104	23,74%
Hinnang end finantskirjaoskusele		
1 (väga kehv)	9	2,05%
2	85	19,41%
3	168	38,36%
4	147	33,56%
5 (väga hea)	27	6,16%
Kodus rahaasjadest rääkimine		
Igapäevaselt	69	15,75%
Mõned korrad nädalas	209	47,72%
Mõned korrad kuus	121	27,63%
Mõned korrad aastas	27	6,16%
Mitte kunagi	12	2,74%
Pere suhtumine rahateemadesse		
Positiivne	280	63,93%
Negatiivne/neutraalne	158	36,07%
Vastaja hinnang, kas tema perekond on julgustanud ja toetanud teid iseseisvate finantsotsuste tegemisel		
Jah	255	58,22%
Mõnikord	170	38,81%
Mitte kunagi	13	2,97%
Perekonnaliikmete haridus		
Kahel või enamal liikmel on kõrgharidus	202	46,12%
Ühel liikmel on kõrgharidus	139	31,74%
Perekonnaliikmetel puudub kõrgharidus	97	22,15%
Kuidas on peres rahaasjad juhitud		
1 (Kehvasti)	3	0,68%
2	18	4,11%
3	106	24,20%
4	176	40,18%

5 (Hästi)	135	30,82%
Tunnetuslik perekonna majanduslik olukord ja käekäik		
1 (Kehvasti)	4	0,91%
2	34	7,76%
3	80	18,26%
4	179	40,87%
5 (Hästi)	141	32,19%
Kas pere on noorele teadlikult olnud finantsraskustes		0,00%
Jah	230	52,51%
Ei	208	47,49%
Vastaja hinnang, kas tema perekond julgustab teda finantsiliselt iseseisvuma		
Jah	375	85,62%
Ei	63	14,38%

Allikas: Gretl, autori koostatud

Selleks, et vältida mudelis liigsete fiktiivsete tunnuste teket, kategoriseeris autor vastavalt NUTS 3 nomenklatuurile (eurostat, 2021) ehk Euroopa Liidus ühtselt kasutusel olevale kolmeastmelisele jaotussüsteemile ankeetküsitluse vastajad viite eripiirkonda: Põhja-Eesti ehk Harjumaa, Kesk-Eesti ehk Järvamaa, Lääne-Virumaa ja Raplamaa, Kirde-Eesti ehk Ida-Virumaa, Lääne-Eesti ehk Hiiumaa, Läänemaa, Saaremaa ja Pärnumaa, Lõuna-Eesti ehk Jõgevamaa, Põlvamaa, Tartumaa, Valgamaa, Viljandimaa ja Võrumaa. Seeläbi saab autor analüüsida ka demograafilist faktorit regressioonmudelil.

Autor otsustas veel kategoriseerida ja kokku võtta andmed, mis kirjeldasid vastanute hinnangut selle osas, kui tihti suheldakse raha teemadel kodus perekonnaga. *Tihti* suhtlemiseks defineeriti vastusevariandid „igapäevaselt“ ja „mõned korrad nädalas“ ning rahateemadel harvaks suhtlemiseks defineeriti vastusevariandid „mõned korrad kuus“, „mõned korrad aastas“ ning „mitte kunagi“. Kokku liideti veel andmed, mis kirjeldasid vastajate tunnetustlikku arvamust nende perekonna finantsseisundist ja rahaasjade juhtimisest peres - vastusevariandid 1-3 defineeriti *halva* all ning 4-5 kui *head*. Vastaja hinnang oma perekonna suhtumisest rahaasjadesse kategoriseeriti samuti: *negatiivne* ja *neutraalne* vastusevariant liideti nimelt üheks, kuna neutraalselt vastanuid oli vaid ~3%. Lisaks kategoriseeriti vastanute tunnetuslik hinnang enda finantskirjaoskusele 10 palli skaalal ümber 5 palli skaalale.

2.2. Uurimismetoodika ja mudelis kasutatavad tunnused

Ankeetküsitlusest laekunud vastuseid vaadeldi, korrastati, kodeeriti ja koostati kirjeldav statistika. Erinevate tegurite vaheliste seoste leidmiseks ja hindamiseks viidi läbi regressioonanalüüs, mille läbiviimiseks kasutab autor statistika ja ökonomeetria tarkvara Gretl, mis võimaldab kasutajatel analüüsida andmeid ning luua erinevaid ökonomeetrisi mudeleid. Kogutud andmete analüüsimiseks kaalus autor nii probit- kui logit-mudelite rakendamist, kuid tavapärase arusaam on, et probit- ja logit-mudel annavad väga sarnase tulemuse. Chambers and Cox (1967) leiavad, et probit- ja logit-mudelite vahet on võimalik eristada ainult siis, kui valimid on suured (nt vaatlusi enam kui 1000) ja teatud ekstreemsed mustrid on andmetes, näiteks väga suur proportsioon (nt üle 60%) selgitavast muutujast on minimaalse või maksimaalse väärtusega ning sõltuval muutujal on sellisel juhul väga suur tõenäosus olla üks, nt suurem kui 99%. Kuna ankeetküsitluses hindasid abiturientid oma finantskirjaoskust tunnetuslikult 10-palli skaalal, siis otsustas autor kasutada regressioonanalüüsi läbiviimiseks järjestatud logit tõenäosusmudelit, mis on kasulik kvalitatiivsete sõltumatute muutujate mõju hindamiseks sõltuvale muutujale, mille väärtused on nimelt järjestatud kategooriateks.

Mudeli abil üritatakse leida vastused järgmistele uurimisküsimustele: kuidas mõjutab pereliikmete haridustase, perekonna kommunikatsioon rahaasjades, finantsasjade juhitus, suhtumine rahaasjadesse, julgustus finantsiliselt iseseisvuda ja perekonna finantsilised raskused noorte finantskirjaoskuse taset, kas ja millised on erinevused Põhja-Eestis ja mujal Eestis elavate perekondade noorte finantskirjaoskuse tasemes, kuidas mõjutab abiturientide finantskirjaoskust nende säästmis-, töö- ja investeerimiskogemus.

Uurimisküsimusele vastuste leidmiseks püstitas autor hüpoteesid:

- Hüpotees 1. H1: Pereliikmete kõrge haridustaseme ja noorte finantskirjaoskuse taseme vahel on oluline seos. H0: Pereliikmete kõrge haridustaseme ja noorte finantskirjaoskuse taseme vahel seos puudub.
- Hüpotees 2. H1: Perekonna kogemus finantsraskustega mõjutab negatiivselt noorte finantskirjaoskust. H0: Perekonna kogemus finantsraskustega ei mõjuta noorte finantskirjaoskust.

- Hüpotees 3. H1: Perekonna majandusliku olukorra ja noorte finantskirjaoskuse vahel on oluline seos. H0: Perekonna majandusliku olukorra ja noorte finantskirjaoskuse vahel seos puudub.
- Hüpotees 4. H1: Perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsasjades mõjutab oluliselt noorte finantskirjaoskust. H0: Perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsasjades ei mõjuta oluliselt noorte finantskirjaoskust.

Antud töös hinnatakse järgnevat regressioonmudelit:

$$\begin{aligned} \text{finantskirjaoskus} = & a + b_1 \text{ piirkond} + b_2 \text{ sugu} + b_3 \text{ tulukogemus} + b_4 \text{ tookogemus} + b_5 \text{ finkogemus} \\ & + b_6 \text{ pere_rahajuht} + b_7 \text{ peresuhtlus} + b_8 \text{ pereharidus} + b_9 \text{ pere_finseis} + b_{10} \text{ finraskus} + b_{11} \\ & \text{pere_olulisus} + b_{12} \text{ pere_julgustus} + b_{13} \text{ pere_toetus} + b_{14} \text{ pere_suhtumine} + \varepsilon \end{aligned}$$

kus

a – vabaliige

b – seletava muutuja hinnatav parameeter

finantskirjaoskus – sõltuv tunnus, vastaja tunnetuslik hinnang enda finantskirjaoskusele

piirkond – vastaja piirkond vastavalt maakonnale

sugu – vastaja sugu

tulukogemus – isikliku tulu teenimise olemasolu

tookogemus – ametliku töökogemuse olemasolu

finkogemus – investeerimis- või säästmiskogemuse olemasolu

pere_rahajuht – vastaja tunnetuslik arvamus finantsasjade juhitusest perekonnas

peresuhtlus – kui tihti räägitakse rahaasjadest kodus

pereharidus – pereliikmete kõrghariduse olemasolu

pere_finseis – vastaja tunnetuslik hinnang perekonna majanduslikust olukorrast

finraskus – kas perekond on vastajale teadlikult olnud finantsraskustes

pere_olulisus – Kuidas hindab vastaja perekonna olulisust finantskirjaoskuse väljakujunemisel

pere_julgustus – Kas vastaja tunneb, et tema perekond on teda julgustanud finantsiliselt iseseisvuma?

pere_toetus – Kas vastaja tunneb, et tema perekond teda toetanud iseseisvate finantsotsuste tegemisel?

pere_suhtumine – Vastaja hinnang oma perekonna suhtumisest rahaasjadesse

ε – jääkliige.

Kvalitatiivsete tunnuste mudelisse sisestamiseks kasutas autor fiktiivseid tunnuseid – need tunnused on sugu, tulukogemus, tookogemus, finkogemus, pere_rahajuht, peresuhtlus, pere_finseis, finraskus, pere_olulisus, pere_julgustus, pere_toetus, pere_toetus, pere_suhtumine. Mudelis on binaarsete tunnuste baaskategooriad tähistatud koodiga 0. Tunnuse pereharidus puhul otsustas autor moodustada fiktiivmuutujad: „kahel või enamal liikmel on kõrgharidus“, „ühel liikmel on kõrgharidus“, „pereliikmetel puudub kõrgharidus“, millest viimane on ka perekonna kõrghariduse tunnuse baaskategooriaks. Lisaks on loodud fiktiivmuutujad tunnusele piirkond: „Põhja-Eesti“, „Kesk-Eesti“, „Kirde-Eesti“, „Lääne-Eesti“, „Lõuna-Eesti“, millest viimane on ka piirkonna tunnuse baaskategooriaks. Kokkuvõtlik tabel regressioonanalüüsis kasutatavatest tunnustest on nähtav töö lisades (vt Lisa 1). Gretl'i poolt genereeritud toorväljavõtetega saab tutvuda elektroonilises lisas.

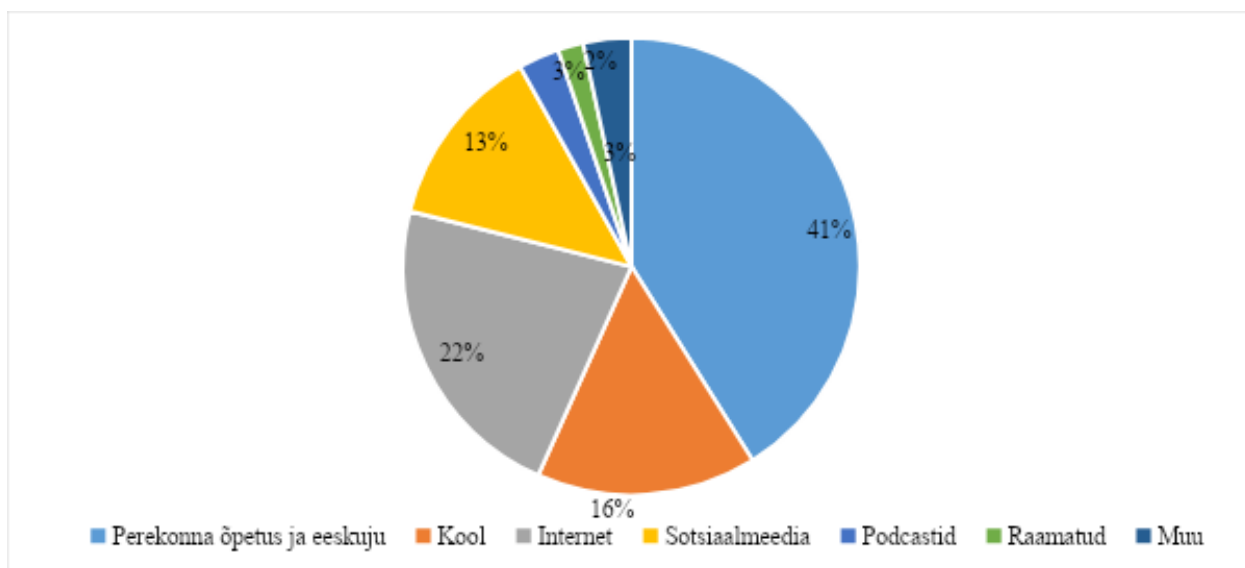
3. TULEMUSED JA JÄRELDUSED

Järgnevas peatükis esitleb autor uuringu ning regressioonanalüüsi tulemusi ning analüüsitakse antud tulemusi lähtuvalt varasemalt käsitletud teooriale. Lisaks tuuakse esile ka peamised järeldused, tähelepanekud ning ettepanekud.

3.1. Testitulemused

Vastanutest oli 33,6% mehed ja 62,9% naised, ülejäänud 3,5% vastanutest defineeris end teisiti. Maakondade osas tuli kõige rohkem vastuseid Harju maakonnast, mis on ka loogiline arvestades, et kõige rohkem gümnaasiumeid asub Harju maakonnas (Riigiportaal, 2023). Autori hinnangul on positiivne, et ankeetküsitluse vastuseid saabus igast maakonnast.

Uurimisküsimusele, et kust õpivad noored kõige rohkem rahateemade kohta, andis vastuse järgnev küsimus ankeetküsitluses. Vastanutest märkis enim (41,1%) perekonna õpetuse ja eeskuju suurimaks rahateemadel harijaks (Joonis 3.1). Siit sai kinnitust autori hüpotees, et abiturientid õpivad enim rahateemadel oma perekonnalt. Veel populaarseteks finantsvalkonna teadmiste meediumiteks olid vastajad märkinud interneti (22,2%), kooli (15,6%) ja sotsiaalmeedia (13%). Lisaks oli välja toodud raamatud, podcastid, kogemused ja sõbrad.

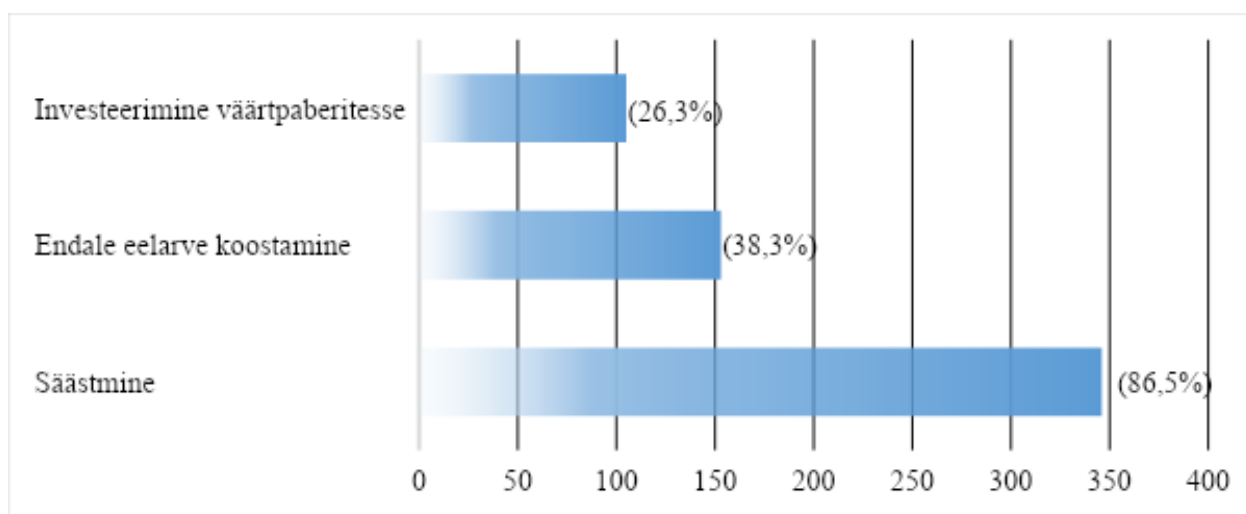

Joonis 3.1. Abiturientide hinnang, kust nad on enim õppinud rahateemade kohta
Allikas: autori koostatud

Enamik vastanutest (68,8%) märkis, et finantsalase nõu või abi vajaduse korral pöörduakse esmajoones vanemate poole. 16,9% vastanutest arvab, et nad otsiksid vastuseid pigem internetist. 6,2% märkis, et nad pöörduksid sõprade poole, 5,3% arvasid, et nad pöörduksid pigem teiste perekonnaliikmete poole ning ainult 1,5% märkis, et nad pöörduksid finantsalase nõu vajaduse korral õpetajate või kooli poole.

Küsimusele, et kui küsiksite oma perekonnalt finantsnõu, kuidas nad vastaksid, märkis enamus vastanutest (75,4%), et perekond oleks väga avatud ja valmis neid aitama. Ainult 1,1% arvas, et perekond oleks vastumeelne ja ei aitaks neid. Ülejäänud ei olnud kindlad oma vastuses või arvasid, et pere küll nõustaks neid, kuid mitte alati.

Säästmise või investeerimisega on tegelenud vastanutest 75,6% ning isiklikult on tulu teeninud koguni 88,1%. Viimase 12 kuu jooksul oli 86,5% neist tegelenud nimelt säästmisega, 38,3% endale eelarve koostamisega ja 26,3% oli tegelenud investeerimisega väärtpaberitesse (Joonis 3.2). Ametlik töökogemus oli 70,3% vastanutest.

Joonis 3.2. Abiturientide rahatarkusega seotud toimingud viimase 12 kuu jooksul
Allikas: autori koostatud

Igapäevaselt räägitakse rahaasjadest 15,8% vastanute kodudes, kuid iganädalaselt puudutatakse neid teemasid 47,5% vastanute perekondades. 28,1% märkis perekonnas rahateemadel rääkimise tiheduseks „mõned korrad kuus“. Vastanutest 63,5% hindas oma perekonna suhtumist rahasse ja finantsküsimustesse „positiivselt“ (pere julgustab arukat rahakasutamist ja säästmist), 36,5% aga hindas pere suhtumist „negatiivseks“ (pere suhtub rahasse hooletult või ebamõistlikult) või „neutraalseks“ (pere ei maini ega rõhuta eriti rahateemasid). Perekonna üldiseks säästumääraks

märkis 57,1% vastanutest, et nad ei tea oma pere säästumäära. 21,1% arvas säästumäära olevaks 10-25% ja 9,5% märkis vastusevariandi „alla 10%“.

Küsimusele, et kas teie perekond on julgustanud ja toetanud teid iseseisvate finantsotsuste tegemisel, vastas 57,1% abiturientidest „Jah, alati“. Samas küsimusele, et kas tunnete, et teie perekond julgustab Teid finantsiliselt iseseisvuma, vastas suuremgi osakaal, 84,8%, et jah, perekond julgustab neid.

Skaalal 1-5 (1 vähe oluline, 5 väga oluline) hindas 37,4% perekonna finantsõpetuse olulisust ja kasulikkust oma finantskirjaoskuse arenemisel hinnanguga 4, aritmeetiliseks keskmiseks 3,74. Ülejäänud vastused jagunesid peamiselt vastusevariantide „3“ ja „5“ vahel, ainult 8,2% vastanutest hindas perekonna finantsõpetuse olulisust hinnetega „1“ ja „2“.

Kõige enam on vastanute hinnangul nende perekonnad neile õpetust andnud säästmise tähtsuse osas (82,9%), järgnevad eelarve koostamine ja jälgimine (44,25%), laenukasutus ja võlgade juhtimine (31,4%) ja investeerimine (25,9%).

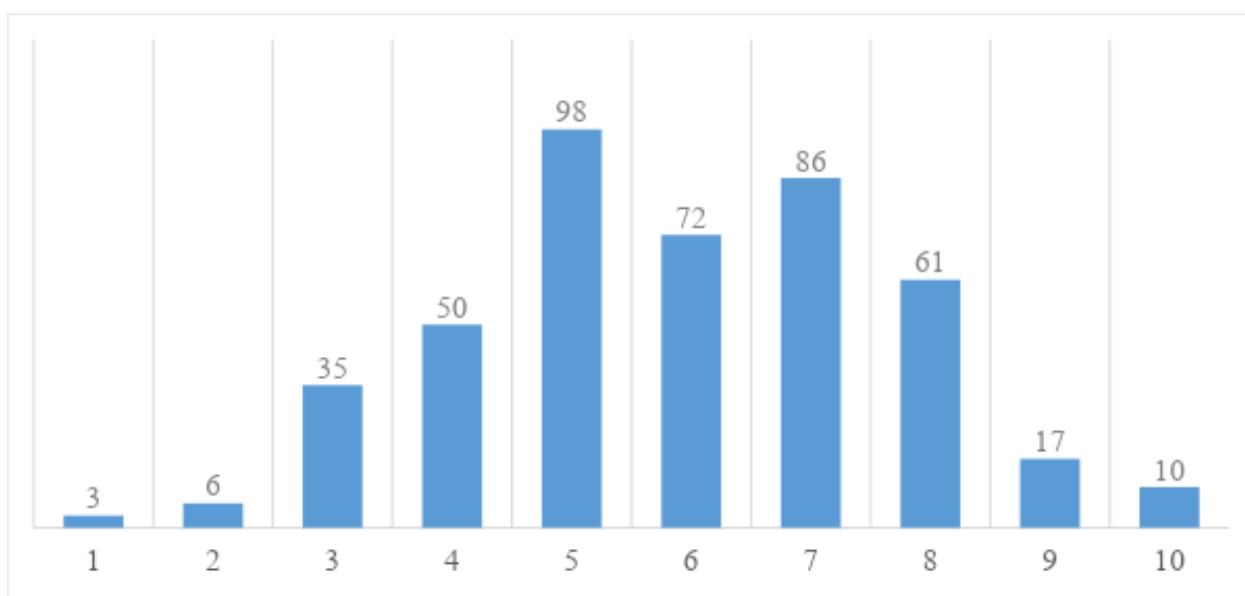
44,8% vastanute perekondades on kõrgharidus kahel või enamal liikmel, 31,4% vastas, et ühel liikmel on kõrgharidus ja 22,4% nentis, et nende perekonnaliikmetel kõrgharidus puudub.

Vastanutest 70,3% tundis, et nende perekonnas on rahaasjad juhitud hästi ning 29,7% hindas perekonna rahaasju pigem halvasti juhituks. Viie palli skaalal oli abiturientide keskmine hinnang enda perekonna rahaasjade juhitusele 3,96. Autori hinnangul on ootamatu, et suurem osa vastanutest (52,3%) märkis, et nende hinnangul on nende perekond olnud finantsraskutes, kuid ainult 57,4% arvab, et perekond on finantsraskute esinemise korral nendega rääkinud vastavatest raskustest avameelselt. 26,8% vastanutest on tunnetanud, et perekond üritab pigem varjata finantsraskusi, kuid nad on olukorrast vastavalt ise aru saanud. 15,8% arvab selgelt, et nende perekond ei räägigi avameelselt finantsraskuste tekkimise korral.

Avatud küsimusena uuris autor lisaks, kuidas on perekonna finantsraskused mõjutanud abiturientide enda suhtumist ja käitumist rahaasjades. Vastused noortelt tõid välja, et nad on üritanud keeruliste perefinantside keskel pakkuda perele ise toetust ning peamiselt on oldud ise rahaga mõistlikumad ja kokkuhoidlikumad. Lisaks toodi välja, et suhtutakse ressursssidesse ettevaatlikumalt, jälgitakse toodete hindu rohkem, säästetakse mõistlikumalt ning võetakse

väiksemaid riske. Noored on ka välja toonud, et tänu perekonna finantsilistele raskustele on see neid motiveerinud olema ise rohkem teadlikumad nii rahateemadel kui ka kulude minimeerimisel.

Kõige enam hinnati oma finantskirjaoskust ja rahateadmisi 10-palli skaalal hindele „5“ (22,2%) ja hindele „7“ (19,8%) (Joonis 3.3). Skaala ekstreemsemaid väärtusi ehk 1, 2, 9 või 10 valisid vastanutest vähesed, kokku nende vastusevariantide peale ainult 9%. Tunnetusliku finantskirjaoskuse aritmeetiliseks keskmiseks tuli 5,9.

Joonis 3.3. Abiturientide arv finantskirjaoskuse taseme lõikes
Allikas: autori koostatud

3.2. Regressioonalaüüsi tulemused

Autor viis esmalt läbi järjestatud logistilise regressioonanalüüsi tunnustega pereharidus, piirkond, fiktiivsete tunnustega sugu, tulukogemus, tookogemus, finkogemus, pere_rahajuht, peresuhtlus, pere_finseis, finraskus, pere_olulisus, pere_julgustus, pere_toetus, pere_suhtumine.

Praktikas pööratakse mikromudelite puhul (nt logit või probit mudelid) vähem tähelepanu võimalikele spetsifikatsioonivigadele, nt ei kontrollita eeldusi statistiliste jaotuste kohta, selgitavate muutujate eksogeensuse kohta, heteroskedastiivsuse (heterogeensuse) või autokorrelatsiooni esinemist (Võrk, 2012). Küll aga eeldab logistiline regressioonanalüüs, et tunnuste vahel ei esine seletavate muutujate vahelist tugevat korrelatsiooni ehk multikollineaarsust. Selle kontrollimiseks rakendas autor töös varieeruvusindeksit (vt Lisa 2) VIF.

Väärtused $> 10,0$ võivad viidata kollineaarsusprobleemile. Antud mudelis jäid kõikide tunnuste väärtused alla 10, mis tähendab, et kollineaarsuse probleemi ei esine.

Töös püstitatud hüpoteeside testimiseks kasutab autor olulisuse tõenäosus p teststatistiku empiirilisele väärtuse tõenäosuse võrdlemist olulisuse nivoo α teststatistiku kriitilisele väärtusele. Ehk mida väiksem on olulisuse tõenäosus, seda väiksem on tõenäosus, et kehtib nullhüpotees ja seda kindlamini tuleb sisukas hüpotees vastu võtta. Kehtib reegel, et kui $p \geq \alpha$, siis jäädakse nullhüpoteesi juurde ning kui $p < \alpha$, võetakse vastu sisukas hüpotees. (Sauga, 2020) Analüüsi läbiviimiseks kasutab autor nivood $\alpha = 0,05$.

Alljärgnevalt esitleb autor esialgset ja lõplikku regressioonanalüüsi mudelit. Mudeli vahepealsed etapid on välja toodud elektroonilises lisas.

Tabel 3. Esialgse ja lõpliku regressioonmudeli võrdlus

Muutuja	Esialgne mudel	Lõplik mudel
Sugu	0.6262*** (0.1958)	0.5785*** (0.1898)
tookogemus	0.1448 (0.2432)	-
tulukogemus	0.5381 (0.3484)	0.6131** (0.2914)
finkogemus	0.5923*** (0.2262)	0.6713*** (0.2184)
peresuhtlus	0.6792*** (0.2018)	0.7466*** (0.1922)
Pere_suhtumine	0.1030 (0.2192)	-
Pere_julgustus	0.3499 (0.2819)	-
Pere_toetus	0.6688*** (0.2040)	0.7039*** (0.1923)
Pere_rahajuht	0.01290 (0.2436)	-
Pere_finseis	0.5419** (0.2520)	0.5518*** (0.2049)
finraskus	0.09975 (0.1937)	-
Dpiirkond_1	-0.4902** (0.2470)	-
Dpiirkond_2	-0.6414** (0.3210)	-
Dpiirkond_3	-0.4268 (0.3543)	-
Dpiirkond_4	-0.3787 (0.3510)	-

Dpereharidus_1	-0.0924 (0.2546)	-
Dpereharidus_2	0.16714 (0.2543)	-
cut1	-1.689*** (0.5317)	-1.649*** (0.4539)
cut2	1.059** (0.4526)	1.066*** (0.3508)
cut3	3.064*** (0.4754)	3.040*** (0.3795)
cut4	5.593*** (0.5237)	5.546*** (0.4396)

Allikas: Autori arvutused, Gretl

Märkused: Standardvead on sulgudes, statistiline olulisus: *** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Esmalt eemaldas autor mudelist tunnuse „pere_rahajuht“ (ehk kuidas on vastaja hinnangul peres rahaasjad juhitud)“, mille p-väärtus oli 0.9578, mis ei ole statistiliselt oluline nivool 0,05. Sellest saab järeldada, et see, kas peres on rahaasjad tunnetuslikult juhitud hästi või halvasti, ei mõjuta noore finantskirjaoskust. Järgnevalt eemaldati mudelist tunnuse „pere_suhtumine“, mille p-väärtus ei olnud samuti statistiliselt oluline, vaid 0.6229. Seega ka pere suhtumine rahateemadesse ei mõjuta noorte finantskirjaoskust. Kuna tunnuse „finraskus“ osutus samuti statistiliselt ebaoluliseks (p-väärtus = 0.6074), on ümber lükatud ka püstitatud hüpotees, et abituriendi kogemused pere finantsraskustega mõjutavad tema finantskirjaoskust negatiivselt.

Kvantitatiivsetest tunnustest olid tunnuse „pereharidus“ fiktiivmuutujad „Dpereharidus_1“ ja „Dpereharidus_2“ statistiliselt ebaolulised (p-väärtus = 0.7256 ja p-väärtus = 0.4906 vastavalt). Autor viis seega läbi testi *omit variables* antud fiktiivmuutujate osas ning F-testi p-väärtus oli suurem kui 0,05, seega mudel ei halvene oluliselt vastavate fiktiivmuutujate eemaldamisel. Sellest tulenevalt järeldab autor, et pereliikmete kõrge haridustaseme ja noorte finantskirjaoskuse taseme vahel ei ole antud töö kontekstis olulist seost ning hüpotees on ümber lükatud.

Järgnevalt tuli mudelist eemaldada statistiliselt ebaoluline tunnuse „tookogemus“ p-väärtusega 0.4913, mis tähendab, et ka töökogemuse olemasolu ei mõjuta ega oma olulist seost abiturientide finantskirjaoskusega, seega kehtib nullhüpotees.

Mudeli teise kvantitatiivse tunnuse „piirkond“ puhul olid fiktiivmuutujad „Dpiirkond_1“ ning „Dpiirkond_2“ küll statistiliselt olulised nivool 0,1 (p-väärtus = 0.0889 ja p-väärtus = 0.0555 vastavalt), kuid fiktiivmuutujad „Dpiirkond_3“ ja „Dpiirkond_4“ ebaolulised (p-väärtus = 0.2890

ja p-väärtus = 0.3492 vastavalt). Seetõttu viis autor läbi *omit variables* testi ning selgus, et tunnuse „piirkond“ fiktiivmuutujate eemaldamisel ei halvene mudel oluliselt. Autor eemaldas vastavad muutujad mudelist.

Tunnus „pere_julgustus“, ehk kas vastaja tunneb, et tema perekond on teda julgustanud finantsiliselt iseseisvuma, osutus samuti statistiliselt ebaoluliseks p-väärtusega 0.2120. See oli ka viimane tunnus, mille autor mudelist eemaldama pidi.

Järelejäänud tunnustest osutusid olulisuse nivool 0,01 statistiliselt oluliseks tunnused „sugu“ (p-väärtus = 0.0023), „finkogemus“ (p-väärtus = 0.0021), „peresuhtlus“ (p-väärtus = 0.0001), „pere_toetus“ (p-väärtus = 0.0003), „pere_finseis“ (p-väärtus = 0.0071) ning olulisuse nivool 0,05 osutus statistiliselt oluliseks „tulukogemus“ (p-väärtus = 0.0354).

Saadud mudel on tõepoolest statistiliselt oluline nivool 0,05, kuna hii ruut võrdub 211.089 [0.0000] ehk tulemus on väiksem kui 0,05. Õigesti prognoositi 206 ehk 47.0% vaatluse koguarvust. Mudeli Akaike kriteerium oli 1082.537, Schwarz kriteerium 1123.360, Hannan-Quinni kriteerium 1098.645 ja Log-likelihood –531.2687. Algses mudelis koos kõigi tunnustega olid Akaike kriteerium 1095.841 ja Log-likelihood –526.9207, mis tähendab, et läbi tunnuste eemaldamise läks mudel paremaks.

$$\text{finantskirjaoskus} = a + 0.5785\text{sugu} + 0.6713\text{finkogemus} + 0.6131\text{tulukogemus} + 0.7466\text{peresuhtlus} + 0.5518\text{pere_finseis} + 0.7039\text{pere_toetus} + \varepsilon$$

kus

a – vabaliige

b – seletava muutuja hinnatav parameeter

finantskirjaoskus – sõltuv tunnus, vastaja tunnetuslik hinnang enda finantskirjaoskusele

sugu – vastaja sugu

tulukogemus – isikliku tulu teenimise olemasolu

finkogemus – investeerimis- või säästmiskogemuse olemasolu

peresuhtlus – kui tihti räägitakse rahaasjadest kodus

pere_finseis – vastaja tunnetuslik hinnang perekonna majanduslikust olukorrast

pere_toetus – Kas vastaja tunneb, et tema perekond teda toetanud iseseisvate finantsotsuste tegemisel?

ε – jääkliige.

Lõpliku mudeli põhjal on võimalik järeldada, et muude tunnuste samaks jäämisel hindavad meessoost abiturientid oma finantskirjaoskust kõrgemaks, kui naissoost abiturientid. Ülejäänud tingimuste samaks jäämisel on finantskirjaoskuse tase kõrgem ka siis, kui noorel on olemas säästmis- ja investeerimiskogemus ning tulu teenimise kogemus. Abiturienti finantskirjaoskuse tase, kes suhtleb perekeskis tihedamalt rahateemadel ning kelle pere on toetanud teda iseseisvate finantsotsuste tegemisel, on samuti kõrgem. Perekonna tunnetuslik majanduslik olukord ja käekäik on samuti statistiliselt oluliseks tunnuseks ning parema finantsseisuga perekondades on abiturienti finantskirjaoskus kõrgem.

Sellest tulenevalt jäid püstitatud hüpoteesidest kehtima järgnevad hüpoteesid:

- Perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsasjades mõjutab oluliselt noorte finantskirjaoskust.
- Perekonna majandusliku olukorra ja noorte finantskirjaoskuse vahel on oluline seos.
- Abiturientid õpivad enim rahateemade kohta oma perekonnalt.

3.3. Analüüs, järeldused ja ettepanekud

Eelmistes peatükkides esitles ja analüüsis autor läbiviidud uuringu tulemusi. Alljärgnevalt annab autor oma hinnangu järelduste ja ettepanekute näol.

Kõige enam hindasid abiturientid oma finantskirjaoskust ja rahateadmisi 10-palli skaalal hindele „5“ (22,2%) ja hindele „7“ (19,8%). Mehed hindasid oma finantskirjaoskust üldiselt kõrgemalt kui naised. See on korrelatsioonis ka Undrusega (2023), kelle noorte finantskirjaoskuse uuringust tuli samuti välja, et meeste finantskirjaoskuse tase oli kõrgem kui naistel. Ka vastavalt varasematele uuringutele (Lusardi, 2019; OECD, 2020) leiti soolisi erinevusi finantskirjaoskuse osas, kus meeste finantskirjaoskus on kõrgem kui naistel. Küll aga ei kajastu see tulemus varasemas Eesti PISA uuringus (Riitsalu, 2020), kus sellist erinevust ei täheldatud. Kuigi ülemaailmselt on selliseid

erinevusi selgitatud naiste madalama haridustasemega, on Eesti kontekstis märkimisväärne, et kõrgharitud naiste osakaal on suurem kui meeste oma (Aug, 2022). See olla koduste majandusotsuste väiksemas rollis, mis ehk küll ei mõjuta otseselt abituriente, kuid vajaks siiski edasist uurimist.

Kinnitust sai autori hüpotees, et noored õpivad enim rahateemadel kodus - ankeetküsitlusest tuli välja, et vastanutest 41,1% märkis perekonna õpetuse ja eeskuju enda jaoks suurimaks rahateemadel harijaks ja skaalal 1-5 (1 väga oluline, 5 väga oluline) hindas 37,4% perekonna finantsõpetuse olulisust ja kasulikkust oma finantskirjaoskuse arenemisel hinnanguga 4, mis oli ka kõige populaarsem vastus. See on korrelatsioonis Kemnitziga (2015), kes väitis, et kuigi lapsi kujundavad mitmed välised faktorid, nagu eakaaslased, sotsiaalmeedia ja internet, on laste finantsilise edukuse juures kõige olulisem ja mõjukam faktor ikkagi perekond ning vanemad, kelle keskis ta üles kasvab. Ka Lusardi *et al.* (2010) nõustuvad sellega, rõhutades, et põhilisi finantsmõisteid, rahalisi otsuseid ja vastutustundlikku rahahaldamist omandatakse peamiselt ikkagi perekonnas. Veel populaarseteks finantsvaldkonna teadmiste meediumiteks olid vastajad märkinud interneti (22,2%), kooli (15,6%) ja sotsiaalmeedia (13%). Lisaks olid vastajad välja toonud raamatud, podcastid, kogemused ja sõbrad. Ka finantsalase nõu või abi korral pööratakse esmalt perekonna poole – selle oli märkinud 68,8% vastanutest.

Kõige enam on vastanute hinnangul nende perekonnad neile õpetust andnud säästmise tähtsuse osas (82,9%), järgnevad eelarve koostamine ja jälgimine (44,25%), laenukasutus ja võlgade juhtimine (31,4%) ja investeerimine (25,9%). 44,8% vastanute perekondades on kõrgharidus kahel või enamal liikmel, 31,4% vastas, et ühel liikmel on kõrgharidus ja 22,4% nentis, et nende perekonnaliikmetel kõrgharidus puudub. Küll aga ei osutunud perekonna liikmete kõrgharidus regressioonanalüüsi tulemustel statistiliselt oluliseks, seetõttu on autori hüpotees, et pereliikmete kõrge haridustaseme ja noorte finantskirjaoskuse taseme vahel on oluline seos, ümber lükatud.

Igapäevaselt räägitakse rahaasjadest 15,8% vastanute kodudes, kuid iganädalaselt puudutatakse neid teemasid 47,5% vastanute perekondades. 28,1% oli märkinud perekonnas rahateemadel rääkimise tiheduseks „mõned korrad kuus“. Perega rahateemadel suhtlemine osutus ka regressioonanalüüsis statistiliselt oluliseks ning on seega finantskirjaoskusega positiivselt seotud. See tähendab, et töö käigus püstitatud hüpotees, perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsasjades mõjutab oluliselt noorte finantskirjaoskust, on vastu võetud.

Kodus rahateemadel rääkimise ja õpetuste jagamise olulisust peaks autori hinnangul perekondadele rohkem rõhutama ning meelde tuletama. Seda kinnitavad ankeetküsitluse tulemused, kus suurem osa vastanutest (52,3%) märkis, et nende hinnangul on nende perekond olnud finantsraskutes, kuid ainult 57,4% arvab, et perekond on finantsraskute esinemise korral nendega rääkinud vastavatest raskustest avameelselt. 26,8% vastanutest on tunnetanud, et perekond üritab pigem varjata finantsraskusi, kuid nad on olukorrast vastavalt ise aru saanud. 15,8% arvab selgelt, et nende perekond ei räägigi avameelselt finantsraskuste tekkimise korral. Ka Romo ja Vangelisti uuring (2014) näitab, et ainult 35% 8 kuni 17-aastaste laste vanematest räägivad oma lastega avatult rahast ja perekonna finantsolukorrast ning 33% vanematest ei soovi jagada palga- ega laenuteavet oma lastega, ehkki see oleks nende silmaringi ning finantskirjaoskuse jaoks kindlasti kasulik. Samuti on ilmne, et pole piisav ainult rahast rääkida, vaid vanematel on ka tähtis roll olla eeskujuks ning näidata vastutustundlikku suhtumist rahasse. Lisaks ei tohiks vanemad raha puudutavaid reegleid autoritaarselt kehtestada, vaid nende osas tuleks kokku leppida lapsega koos ja suuremate rahaliste otsuste tegemisel peaksid olema ka lapsed kaasatud.

Regressioonianalüüsist tuli välja, et perekonna finantsilised raskused oluliselt finantskirjaoskust ei mõjuta, küll aga mängivad perekonna tunnetuslik majanduslik olukord ja käekäik rolli noore finantskirjaoskuse tasemes ning parema finantsseisuga perekondades on abiturienti finantskirjaoskus kõrgem. Ka Mandell (2008), leidis seose, et noored, kelle pere sissetulek ja finantsiline seisund on parem, on üldiselt finantskirjaoskuslikumad. See tähendab, et hüpotees, perekonna majandusliku olukorra ja noorte finantskirjaoskuse vahel on oluline seos, on vastu võetud. Vastanutest 70,3% tundis, et nende perekonnas on rahaasjad juhitud hästi ning 29,7% hindas perekonna rahaasju pigem halvasti juhituks.

Arusaadavalt on erinevatel perekondadel erinevad majanduslikud seisud, kompetentsused rahateemadel ning arusaamad rahast, mis seeläbi kanduvad ka noortele edasi – seetõttu võibki tekkida lõhe erinevatest perekondadest noorte finantskirjaoskuse tasemes. Siinkohal peab autor oluliseks, et vastav lõhe on teoorias ennetatav, kui tutvustada koolides uusi majandusaineid ja panna finantsõpe õppekavadesse, et pakkuda kõigile õpilastele võrdseid võimalusi finantsalase teadmise omandamiseks, kui neil pole võimalust seda kodus hankida.

Vastanutest 57,1% oli nõus, et perekond on neid julgustanud ja toetanud iseseisvate finantsotsuste tegemisel, kusjuures 84,8% abiturientidest tundis, et nende perekond julgustab neid finantsiliselt iseseisvuma. Ka Tang (2017) tõi välja, et väga oluline on perekonnal julgustada keskkooliõpilaste

finantsiseseisvumist ja seeläbi arendada nende vastutustunnet, kuna vanemad on tihtipeale need, kes oma laste rahalise sõltuvuse ja mittepädevuse kinni maksavad – sõna otses mõttes. Noorte üleminek finantsilisele iseseisvumisele ei pruugi aga alati olla lihtne ega kiire on/off- lülitus vanemate rahakotilt iseseisva elu peale (Ranta, 2022). Seetõttu on perekonnal oluline kohustus juba varajases eas harida noort rahateemadel ning koos sisse harjutada rutiinid, nagu näiteks säästmine, eelarvestamine, investeerimine, mis seeläbi toetavad tervislikku finantskäitumist ja finantsilist heaolu. Samuti on tähtis, et perekond ei pakuks liialt suurt finantsabi iseseisvuvale noorele, sest muidu võib ta sellega ära harjuda. Pigem võiks perekond toetada noort just kaudselt ehk mitte rahaliselt – see võib sageli just noort aidata valutult rahalise iseseisvumise saavutamisel.

Uuringust tuli veel välja, et säästmise või investeerimisega on tegelenud koguni 75,6% vastanutest ning tulu teeninud koguni 88,1%, töökogemus on olemas aga 70,3%. Kuigi töökogemus ei osutunud statistiliselt oluliseks, leiti uuringus, et säästmis- ja investeerimiskogemus ning tulu teenimise kogemus mõjutavad positiivselt finantskirjaoskuse taset. Seda kinnitavad ka varasemad uuringud, kus on leitud, et kogemus näiteks säästmisega (Lusardi, 2019) ja finantsinstrumentidega (Mandell, 2006) on finantskirjaoskusega oluliselt seotud. Samas tuleb tähele panna Beal & Delpachitra (2003) uuringule tuginedes, et finantsalaseid oskusi õpitakse läbi eluliste katsetuste ja kogemuste vaid teatud piirini. Riitsalu (2020) soovitab, et tulevikus tuleks erilist tähelepanu pöörata raha kasvatamisega seotud teemadele, eriti investeerimisriskide hajutamise ja liitintressi olemuse selgitamisele.

On ülioluline, et võimalikult varajases eas oleks noored majanduslikult kompetentsed, sest finantspädevuse puudumist seostatakse mitmete isiklike, perekondlike ja ühiskondlike probleemidega, näiteks nagu pankrot, võlad, finantskriis ja lahutus (LeBaron, 2018; Thorson, 2014; Romo, 2014).

Autori hinnangul saaksid perekonnad noorte finantskirjaoskuse taseme tõstmiseks näiteks:

- Kaasata noor ühise pere eelarve koostamisse.
- Seletada noorele laenu, tagasimaksete, intressimäärade ja laenulepingu tingimuste olemust.
- Tutvustada noorele maksude olemust, näiteks iseenda palgatulu näitel, välja tuues kui suur osa palgast läheb maksudesse.
- Tutvustada kindlustuse (nt auto kindlustuse) olemust.
- Leppida kokku noorega teatud summas taskuraha või säästude osas, mida noor võib kulutada ilma vanemate sekkumiseta.

- Järk-järgult lapse kasvades ka taskuraha suurendama, tuues välja säästmise tähtsuse. Siin on tähtis ka välja tuua, et liiga suure taskuraha andmine võib olla kahjulik, seega on kasulik suhelda teiste laste vanematega, et teada saada, milline on nende laste saadav taskuraha. Selline lähenemine soodustab prioriteetide seadmist ja vastutustundlikku rahakäsitlust.

Autor tõdeb, et noorte finantskirjaoskuse taset oleks ehk mõistlikum olnud testida finantsalaste küsimustega, mitte küsida noorte enda tunnetuslikku hinnangut, kuid see jätab ruumi edasiste uuringute jaoks. Autori hinnangul peaks ühise eesmärgi ehk noorte finantskirjaoskuse edendamise nimel perekonnad ja koolid eelkõige koostööd tegema. Näiteks võiks vanemate kaasamine finantsteemalistesse õppeainetesse soodustada nii kodustel finantsteemadel arutlemist (Lusardi *et al.*, 2010; Riitsalu, 2014), noorte osalemist finantsotsustes (Shim *et al.*, 2010) kui ka tegelikult mõjutada vanemate finantskirjaoskuse taset (Lusardi *et al.*, 2010; Riitsalu, 2014), aidates neil paremini suunata oma lapsi. Lisaks peaksime aktiivselt kuulama ka noori, kes tegelikult on meie tulevik ning kelle kanda jääb Eesti finantsiline tulevik.

KOKKUVÕTE

Käesolev bakalaureusetöö käsitleb ning analüüsib perekonna mitmekülgseid mõjufaktoreid noorte finantskirjaoskuse kujunemisel, uurides erinevaid tegureid, nagu vanemlik eeskuju, perekonna suhtlusmustrid, haridustase, suhtumine rahasse ning näiteks ka pere kogemus finantsraskustega. Töö eesmärgiks on hinnata vanemliku mõju rolli noorte rahatarkuse kujunemisel, et mõista paremini, kuidas seda saaks tõhusalt kasutada, et toetada noori nende rahatarkuse teekonnal.

Uurimisküsimustele vastamiseks viidi perioodil 24.10.2023-16.11.2023 läbi ankeetküsitlus, milles osalesid abiturientid üle Eesti. Vastuseid koguti kokku 454, millest lõplikusse valimisse jäid 438 abiturienti vastused.

Uuringu tulemused näitasid, et enamik abituriente hindas oma finantskirjaoskust keskmisele tasemele, kusjuures mehed hindasid end finantsiliselt pädevamaks kui naised. See kattus teiste uurimustega, mis näitavad soolisi erinevusi finantskirjaoskuses. Kinnitust sai autori hüpotees, et noored õpivad enim rahateemade kohta oma perekonnalt. Perekonna finantsõpetuse olulisust rõhutasid ka teised uurimused, märkides, et põhilised finantsmõisted omandatakse peamiselt kodukeskkonnas.

Uuringu käigus ei õnnestunud näidata, et oluline seos eksisteeriks finantskirjaoskuse ja perekonnaliikmete haridustaseme vahel. Seetõttu on autori hüpotees, et pereliikmete kõrge haridustaseme ja noorte finantskirjaoskuse taseme vahel on oluline seos, ümber lükatud. Ka perekonna finantsilised raskused ei mõjuta oluliselt abiturientide finantskirjaoskust, küll aga mängivad perekonna tunnetuslik majanduslik olukord ja käekäik rolli noore finantskirjaoskuse tasemes ning parema finantsseisuga perekondades on abiturienti finantskirjaoskus kõrgem.

Lisaks osutus regressioonanalüüsi tulemustel statistiliselt oluliseks perekonna rahateemalise suhtluse mõju noorte finantskirjaoskusele, mis tähendab, et töö käigus püstitatud hüpotees, et perekonna avatud kommunikatsioon ja toetus finantsasjades mõjutab oluliselt noorte finantskirjaoskust, on vastu võetud. Sellest tulenevalt peaks autori hinnangul kodus rahateemadel rääkimise ja õpetuste jagamise olulisust perekondadele rohkem rõhutama ning meelde tuletama. Samuti on ilmne, et pole piisav ainult rahast rääkida, vaid vanematel on ka tähtis roll olla eeskujuks ning näidata vastutustundlikku suhtumist rahasse.

Tulemused rõhutavad finantsõpetuse olulisust juba varases eas ning näitavad, et rahaliste väärtuste ja oskuste edasiandmine on pidev protsess, mis areneb koos noore inimese küpsemisega. Seetõttu on perekonnal oluline kohustus harida noort rahateemadel ning koos sisse harjutada rutiinid nagu näiteks säästmine, eelarvestamine, investeerimine, mis seeläbi toetavad terviklikku finantskäitumist ja finantsilist heaolu.

Kuna majanduskeskkond jätkab muutumist, võttes arvesse globaalse majandusliku ebakindluse volatiilsust ja üha keerukama finantskeskkonna arusaamise vajadust, muutub noorte finantskirjaoskuse arendamine hädavajalikuks, et kasvatada vastutustundlikke ja intelligentseid tulevasi põlvkondi. Kuigi oleme Eestiga finantskirjaoskuse poolest maailmas esimesed, ei tähenda see seda, et meie finantskirjaoskus oleks piisavalt hea ja võiksime käed rüpes tulemusega rahule jääda. Käesoleva bakalaureusetöö tulemused täiendavad teadmisi antud valdkonnas, rõhutades perekonna olulisust noorte rahateadmiste baasi loomisel ja vastupidava põlvkonna kujunemisel.

SUMMARY

THE ROLE OF FAMILY INFLUENCE IN YOUTH FINANCIAL LITERACY

Jaagup Tuisk

The modern society is becoming increasingly complex, demanding diverse skills from individuals, including strong financial literacy. Studies indicate that young adults approaching adulthood often face financial challenges and tend to feel inadequately taught and moderately prepared for the financial responsibilities that come with adulthood (LeBaron A. B., 2018). Therefore, financial literacy is crucial for the development of young people, helping them make informed decisions regarding money management, investments, and savings, shaping their economic future. Especially in the current context of economic uncertainty and prolonged parental financial dependence, the financial literacy of young people is more relevant than ever (Ranta, 2022). One significant factor influencing the development of financial literacy in young people is family influence.

Family plays a key role in shaping and developing the financial skills of young individuals - their behavior, attitude towards money, financial education, and their own financial literacy shape the understanding and approach of young people toward money. How the family guides and supports young individuals on their financial journey can significantly impact their later economic success and financial well-being. In the context of this work, the study sample consists exclusively of high school seniors.

The aim of this bachelor's thesis is to assess the role of parental influence in the development of young people's financial literacy to better understand how it can be effectively utilized to support young people on their financial literacy journey. The work focuses on how family financial behavior, financial education, and communication influence the financial knowledge and skills of young individuals. In addition, the author aims to explore how various factors, such as the educational level of family members, social background, and family financial status, may influence these dynamics. With this research, the author seeks answers to the following questions:

- 1) How does the educational level of family members influence the financial literacy of young individuals?

- 2) How do family financial difficulties and family wealth influence the level of financial literacy in young people?
- 3) How does the financial literacy of high school seniors correlate with their family's open communication and support on financial matters?
- 4) How does the previous experience of saving, investing, and working influence the financial literacy of high school seniors?
- 5) Where do young people learn the most about financial topics?

To answer the research questions, a questionnaire survey was conducted from October 24, 2023, to November 16, 2023, with the participation of high school graduates from across Estonia. A total of 454 responses were collected, of which 438 were included in the final sample. Quantitative research method and ordered logistic regression analysis were used.

The results of the study revealed that the majority of high school graduates assessed their financial literacy at an average level, with men generally rating themselves as more financially competent than women. This aligns with other research indicating gender differences in financial literacy. The hypothesis that young individuals primarily learn about financial matters from their families was confirmed. The importance of family financial education was emphasized, consistent with previous research suggesting that fundamental financial concepts are mainly acquired within the home environment.

The study did not establish a significant connection between the educational level of family members and the financial literacy of young individuals. Consequently, the hypothesis proposing a significant link between the high educational level of family members and the financial literacy of young people was refuted. Financial difficulties in families did not significantly affect the financial literacy of high school graduates. However, the perceived economic situation and trajectory of the family played a role, with better financial situations correlating with higher financial literacy in young individuals.

Additionally, the results of regression analysis demonstrated the statistically significant impact of family communication on financial literacy among young people. This indicates that the hypothesis proposing that open communication and support from the family significantly influence the financial literacy of young individuals was accepted. Therefore, the importance of discussing financial matters and sharing teachings within families should be emphasized, according to the

author. It is also evident that it is not sufficient to only talk about money; parents play a crucial role as role models, demonstrating responsible attitudes toward finances.

The findings underscore the importance of financial education from an early age and highlight that the transmission of financial values and skills is an ongoing process that evolves with the maturation of young individuals. Consequently, families have a significant responsibility to educate young people about financial matters and instill routines such as saving, budgeting, and investing, which support healthy financial behavior and well-being.

As the economic environment continues to change, considering the volatility of global economic uncertainty and the increasing need to understand the complexities of the financial landscape, developing the financial literacy of young people becomes crucial to cultivate responsible and intelligent future generations. While Estonia leads globally in financial literacy, this does not imply that our financial literacy is sufficiently robust, and there is room for improvement. The results of this bachelor's thesis contribute to knowledge in this field, emphasizing the importance of the family in establishing the foundation for the financial knowledge of young people and the formation of a resilient generation.

KASUTATUD ALLIKATE LOETELU

- Allianz & Euler Hermes. (2020). *FINANCIAL & RISK LITERACY: RESILIENCE IN TIMES OF CORONA*.
- Allianz. (jaanuar 2017. a.). *When will the penny drop? Money, financial literacy and risk in the digital age*. München: Allianz SE. Allikas: <http://gflec.org/initiatives/money-finlit-risk/>
- Aprea, C., Wuttke, E., Breur, K., Koh, N., Davies, P., Greimel-Fuhrmann, B., & Lopus, J. S. (2016). *International Handbook of Financial Literacy*. Berlin & Heidelberg: Springer.
- Avard, S., Manton, E., English, D., & Walker, J. (2005). The financial knowledge of college freshmen. *College Student Journal*, 39, 321-339.
- Barbić, D. (2018). Uloga različitih izvora finansijskog obrazovanja u stvaranju finansijski pismenih građana. U J. Filipović i R. Brečić (Ur.). *Financijska pismenost i socijalizacija djece kao potrošača*.
- Britt, S. L. (2016). The intergenerational transference of money attitudes and behaviors. *The journal of consumer affairs*.
- Calamato, M. P. (2010). *Learning Financial Literacy in the Family*. San Jose State University.
- Campenhout, G. V. (2015). Revaluing the Role of Parents as Financial Socialization Agents in Youth Financial Literacy Programs. *Journal of Consumer Affairs*.
- Chen, H., & Volpe, R. (1998). An Analysis of Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*, 107-128.
- Chlouba, T., Šimkova, M., & Nemcova, Z. (2011). Application for education of financial literacy. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 370-373.
- Clarke, M., Heaton, M., Israelsen, G., & Egget, D. (2005). The acquisition of family financial roles and responsibilities. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 33, 321-340.
- Delfabbro, P., & Thrupp, L. (2003). The social determinants of youth gambling in South Australian adolescents. *Journal of Adolescents*, 26, 313-330.
- Eurofound. (2021). *Impact of COVID-19 on young people in the EU*. Luksemburg: Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- eurostat. (2021). *eurostat*. Allikas: https://www.stat.ee/sites/default/files/2023-04/NUTS3_2021.zip
- Huston, S. J. (2010). Measuring Financial Literacy. *The Journal of Consumer Affairs*.
- Johnson, E., & Sherraden, M. (2007). From financial literacy to financial capability among youth. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 119-146.

- Joo, S. H., Grable, J. E., & Bagwell, D. C. (2003). Credit card attitudes and behaviors of college students. *College Student Journal*.
- Kantar Emor. (2023). *Eesti elanike finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse uuring*. Tallinn: Rahandusministeerium.
- Kemnitz, R. (2015). Financial enmeshment: Untangling the web. *Journal of Financial Therapy*.
- Klapper, L., Lusardi, A., & Oudheusden, P. (2015). *Financial Literacy Around the World: Insights from the Standard & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey*. The World Bank. Allikas: https://gflec.org/wp-content/uploads/2015/11/Finlit_paper_16_F2_singles.pdf
- LeBaron, A. B. (2018). I Wish: Multigenerational Regrets and Reflections on Teaching Children About Money. *Journal of Family and Economic Issues*.
- LeBaron, A., & Kelley, H. (2021). Financial socialization: A decade in review. *Journal of Family Economic Issues*, 42, 195–206.
- Lusardi, A. (2019). Financial literacy and the need for financial education: evidence and implications. *Swiss Journal of Economics and Statistics*.
- Lusardi, A., & Mitchell, O. (2009). *How ordinary consumers make complex economic decisions: Financial literacy and retirement readiness*. NBER Workingpaper 15350.
- Lusardi, A., & Tufano, P. (2009). Teach workers about the peril of debt. *Harvard Business Review*.
- Lusardi, A., de Bassa Schresberg, C., & Oggero, N. (2016). Student loan debt in the US: an analysis of the 2015 NFCS Data. *GFLEC Policy Brief, November*.
- Lusardi, A., Mitchell, O., & Curto, V. (2010). Financial Literacy among the young. *Journal of Consumer Affairs*.
- Lusardi, A., Mitchell, O., & Oggero, N. (2018). The changing face of debt and financial fragility at older ages. *American Economic Association Papers and Proceedings*, 407–411.
- Mandell, L. (2008). Financial literacy of high school students. *Handbook of consumer finance research*.
- Moore, D. (2003). Survey of financial literacy in Washington State: knowledge, behavior, attitudes and experiences. *Washington State University Social and Economic Sciences Research Center Technical Report 03–39*.
- Mottola, G. (2013). In our best interest: women, financial literacy, and credit card behavior. *Numeracy*.
- Nicolini, G. (2019). *Financial Literacy in Europe: Assessment Methodologies and Evidence from European Countries*. Abington: Routledge.
- OECD INFE. (2011). *Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for Conducting an Internationally Comparable Survey of Financial Literacy*. Pariis: OECD.

- OECD. (2012). *PISA 2012 Financial Literacy Framework*. OECD.
- OECD. (2020). *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. Allikas: <http://www.oecd.org/financial/education/launchoftheoecdinfeGLOBALFINANCIALLITERACYSURVEYREPORT.HTM>
- OECD. (2021). *Global Money Week Annual Report 2021*. OECD.
- Pavlin-Bernardić, N. (2015). Kako pomoći djeci i mladima da razumiju financije? *European Money Week*.
- Peng, T., Bartholomae, S., Fox, J., & Cravener, G. (2007). The Impact of Personal Finance Education Delivered in High School and College Courses. *Journal of Family and Economic Issues*. 28, 265-284.
- Ranta, M. (2022). *Young people's financial capability; Taking care of your finances is taking care of yourself*. Helsinki: University of Helsinki.
- Ribić, D., & Pleša Puljić, N. (2018). Education as a factor of success in agricultural production of tobacco. *Interdisciplinary Management Research XIV*, 563- 578.
- Riigiportaal. (2023). Allikas: Eesti.ee: <https://www.eesti.ee/et/asutuste-kontaktid/haridusasutused/koolid>
- Romo, L. K. (2014). *Much Ado about Money: Parent–Child Perceptions of Financial Disclosure*. Communication Reports.
- Saugo, A. (2020). *Statistika õpik majanduseriala üliõpilastele (2. parandatud väljaanne)*. TTÜ kirjastus.
- Serido, J. (2010). Financial parenting, financial coping behaviors, and well-being of emerging adults. *Family Relations*.
- Serido, J., & Deenanath, V. (2016). Financial parenting: Promoting financial self-reliance of young consumers. *Handbook of Consumer Finance Research*.
- Tang, N. (2017). Like Father Like Son: How Does Parents' Financial Behavior Affect Their Children's Financial Behavior? *Journal of Consumer Affairs*.
- Thorson, A. R. (2014). Buy Now, Pay Later: Family Communication Patterns Theory, Parental Financial Support, and Emerging Adults' Openness about Credit Card Behaviors. *Journal of Family Communication*.
- Tomčić, D. (2020). *Analiza financijskog znanja, vještina i stavova financijski obrazovanih studenata u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet.
- Tuisk, J. (2023) Elektroonilised lisad. https://docs.google.com/document/d/1PydPYpzCBICxYzZGYIJFTruI_ZAQujMGUexH3lA4EII/edit?usp=sharing

LISAD

Lisa 1. Regressioonanalüüsis mudelis kasutatavad tunnused

Lühend	Tunnuse nimetus (ühik)	Kodeeritus mudelis
<i>finantskirjaoskus</i>	Vastaja tunnetuslik finantskirjaoskus	Skaalal 1-5, 1 = kehv, 5 = tugev
<i>Dpiirkond_1</i>	Vastaja maakonnad ümber defineeritult piirkondadeks	Põhja-Eesti = 1, muu = 0
<i>Dpiirkond_2</i>	Vastaja maakonnad ümber defineeritult piirkondadeks	Kesk-Eesti = 1, muu = 0
<i>Dpiirkond_3</i>	Vastaja maakonnad ümber defineeritult piirkondadeks	Kirde-Eesti = 1, muu = 0
<i>Dpiirkond_4</i>	Vastaja maakonnad ümber defineeritult piirkondadeks	Lääne-Eesti = 1, muu = 0
<i>Dpiirkond_5 (baas)</i>	Vastaja maakonnad ümber defineeritult piirkondadeks	Lõuna-Eesti = 1, muu = 0
<i>sugu</i>	Vastaja sugu	mees = 1, naine = 0
<i>tookogemus</i>	Töökogemuse olemasolu	olemas = 1, puudub = 0
<i>tulukogemus</i>	Isikliku tulu teenimise olemasolu	olemas = 1, puudub = 0
<i>finkogemus</i>	Säästmis- või investeerimiskogemus viimase 12 kuu jooksul	olemas = 1, puudub = 0
<i>peresuhtlus</i>	Kui tihti räägitakse kodus rahaasjadest	räägitakse tihti = 1, räägitakse harva = 0
<i>pere_rahajuht</i>	Kuidas on vastaja hinnangul peres rahaasjad juhitud	hästi = 1, kehvasti = 0
<i>pere_finseis</i>	Kuidas hindab vastaja tunnetuslikult perekonna majanduslikku olukorda	hästi = 1, kehvasti = 0
<i>finraskus</i>	Kas perekond on vastajale teadlikult olnud finantsraskustes	On olnud = 1, ei ole olnud = 0
<i>pere_olulisus</i>	Kuidas hindab vastaja perekonna olulisust finantskirjaoskuse väljakujunemisel	oluline = 1, mitteoluline = 0
<i>pere_julgustus</i>	Kas vastaja tunneb, et tema perekond on teda julgustanud finantsiliselt iseseisvuma	On julgustanud = 1, pole julgustanud = 0
<i>pere_toetus</i>	Kas vastaja tunneb, et tema perekond teda toetanud iseseisvate finantsotsuste tegemisel?	On julgustanud = 1, pole julgustanud = 0

<i>pere_suhtumine</i>	Vastaja hinnang oma perekonna suhtumisest rahaasjadesse	positiivne = 1, negatiivne/neutraalne = 0
-----------------------	---	--

Lisa 1 järg

<i>Dpereharidus_1</i>	Perekonna kõrghariduse olemasolu	Ühel liikmel on kõrgharidus = 1, muu = 0
<i>Dpereharidus_2</i>	Perekonna kõrghariduse olemasolu	Kahel või enamal liikmel on kõrgharidus = 1, muu = 0
<i>Dpereharidus_3 (baas)</i>	Perekonna kõrghariduse olemasolu	Perekonnaliikmetel puudub kõrgharidus = 1, muu = 0

Lisa 2. Multikollineaarsuse hindamine VIF abil

Varieeruvusindeks VIF Minimaalne võimalik väärtus = 1,0 Väärtused > 10,0 võivad viidata kollineaarsuse probleemile	
sugu	1.070
tookogemus	1.554
tulukogemus	1.505
finkogemus	1.104
peresuhtlus	1.189
pere_suhtumine	1.362
pere_julgustus	1.263
pere_toetus	1.227
pere_rahajuht	1.504
pere_finseis	1.553
finraskus	1.166
Dpiirkond_1	1.888
Dpiirkond_2	1.389
Dpiirkond_3	1.342
Dpiirkond_4	1.344
Dpereharidus_1	1.785
Dpereharidus_2	1.973

Lisa 3. Lihtlitsents

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks¹

Mina Jaagup Tuisk

1. Annan Tallinna Tehnikaülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Perekonna mõju noorte finantskirjaoskusele“,

mille juhendaja on Kristjan Liivamägi (PhD),

1.1 reprodutseerimiseks lõputöö säilitamise ja elektroonse avaldamise eesmärgil, sh Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu digikogusse lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tallinna Tehnikaülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu digikogu kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. Olen teadlik, et käesoleva lihtlitsentsi punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest ning muudest õigusaktidest tulenevaid õigusi.

20.12.2023

¹ Lihtlitsents ei kehti juurdepääsupiirangu kehtivuse ajal vastavalt üliõpilase taotlusele lõputööle juurdepääsupiirangu kehtestamiseks, mis on allkirjastatud teaduskonna dekaani poolt, välja arvatud ülikooli õigus lõputööd reprodutseerida üksnes säilitamise eesmärgil. Kui lõputöö on loonud kaks või enam isikut oma ühise loomingulise tegevusega ning lõputöö kaas- või ühisautor(id) ei ole andnud lõputööd kaitsvale üliõpilasele kindlaksmääratud tähtjaks nõusolekut lõputöö reprodutseerimiseks ja avalikustamiseks vastavalt lihtlitsentsi punktidele 1.1. jq 1.2, siis lihtlitsents nimetatud tähtaja jooksul ei kehti.